

Groene en blauwe diensten in Vlaanderen

Praktijkervaringen

Departement Landbouw en Visserij
afdeling Monitoring en Studie

Sylvie Danckaert
Dirk Van Gijsegem
Leen Bas

Groene en blauwe diensten in Vlaanderen. Praktijkervaringen.

Sylvie Danckaert, Dirk Van Gijsegem & Leen Bas

2011

Rapport, 60 blz.

Depotnummer: D/2011/3241/012

Vlaamse overheid

Departement Landbouw en Visserij
afdeling Monitoring en Studie
Ellipsgebouw (6de verdieping)
Koning Albert II - laan 35, bus 40
1030 Brussel
Tel. 02 552 78 20 - Fax 02 552 78 21
✉ e-mail: ams@vlaanderen.be

Vermenigvuldiging en/of overname van gegevens zijn toegestaan mits de bron expliciet vermeld wordt:

Danckaert S., Van Gijsegem D. & Bas L. (2011) *Groene en blauwe diensten in Vlaanderen. Praktijkervaringen*. Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

Graag vernemen we het als u naar dit rapport verwijst in een publicatie. Als u een exemplaar ervan opstuurt, nemen we het op in onze bibliotheek.

Wij doen ons best om alle informatie, webpagina's en downloadbare documenten voor iedereen maximaal toegankelijk te maken. Indien u echter toch problemen ondervindt om bepaalde gegevens te raadplegen, willen wij u hierbij graag helpen. U kunt steeds contact met ons opnemen.

Wilt u op de hoogte gehouden worden van onze nieuwste publicaties, schrijf u dan in op de AMS-nieuwsflash via de onderstaande link:

<http://www.vlaanderen.be/landbouw/studies/nieuwsflash>

**Groene en blauwe diensten
in Vlaanderen
Praktijkervaringen**

Inhoudsopgave

Dankwoord	iii
Samenvatting.....	iv
1. Inleiding.....	1
1.1. Aanleiding	1
1.2. Doel van de inventarisatie	1
1.3. Aanpak	1
1.4. Leeswijzer	2
2. Begripsbepaling groene en blauwe diensten.....	3
2.1. Publieke en private goederen en diensten	3
2.2. Groene en/of blauwe diensten	3
2.3. Vergoeden van groene en/of blauwe diensten	4
3. Inventarisatie van groene en/of blauwe diensten in Vlaanderen	5
3.1. Inleiding en methode	5
3.1.1. E-mailenquête	5
3.1.2. Internetsearch	6
3.1.3. Belangrijke opmerking.....	6
3.2. Indeling van de resultaten op basis van doel van de groene en/of blauwe dienst	7
3.2.1. Soortenbescherming	7
3.2.2. (Functionele) Agrobiodiversiteit.....	9
3.2.3. (Botanisch of natuurvriendelijk) beheer van percelen	10
3.2.4. Aanplantings-, onderhouds- en beheerwerken.....	11
3.2.5. Kleine landschapselementen en hoogstamboomgaarden ter versterking van het agrarisch landschap.....	12
3.2.6. Perceelsrandenbeheer	14
3.2.7. Erosiebestrijding.....	15
3.2.8. Waterberging, waterconservering, waterkwaliteit, versterking van het watergerelateerd landschap en afvalwaterbehandeling	15
3.2.9. Maatschappelijke dienstverlening	17
3.2.10. Ondersteunende initiatieven voor groene en/of blauwe diensten.....	17
3.3. Indeling van de groene en/of blauwe diensten op basis van financiering... ..	18
3.4. Indeling van de groene en/of blauwe diensten op basis van organisatievorm	20
4. Methodiek voor de analyse van de cases.....	21
4.1. Selectie en beschrijving van de cases.....	21
4.2. Samenwerking met de landbouwers op vlak van groene en/of blauwe diensten	22
4.3. Stimulerende en belemmerende factoren	22
4.4. Procesmatige en organisatorische aspecten.....	24
4.5. Problemen met de regelgeving en aanbevelingen	24
5. Resultaten van de interviews.....	25
5.1. Samenwerking met landbouwers op vlak van groene en/of blauwe diensten	25
5.1.1. Geleverde diensten en voorwaarden	25
5.1.2. Verhouding van de diensten ten opzichte van de rest van het project, initiatief of de werking.....	26
5.1.3. Motivatie van de vrager van groene en/of blauwe diensten om met landbouwers samen te werken.....	27

5.1.4.	Verwachtingen van de vrager van het samenwerken met landbouwers – deelnamegraad	28
5.1.5.	Hoe geschikte landbouwers vinden voor het leveren van groene en/of blauwe diensten?	29
5.1.6.	Ondernemingstypes van deelnemende landbouwers	30
5.2.	Stimulerende en belemmerende factoren	32
5.2.1.	Overzicht	32
5.2.2.	Beschrijving van de stimulerende en belemmerende factoren	32
5.2.3.	Kritieke succesfactoren	34
5.3.	Procesmatige en organisatorische aspecten.....	35
5.3.1.	Bestuurlijke samenwerking: afsprakenkaders en vergoedingsmechanismen.....	35
5.3.2.	Machtsposities: rol van een trekker en bereidheid van landbouwers tot leveren van groene en/of blauwe diensten na onteigening.....	38
5.3.3.	Flexibiliteit van vrager en aanbieder.....	39
5.3.4.	Kennis en communicatie	39
5.3.5.	Schaalaspecten: gebiedsgerichtheid en vertaalbaarheid	40
5.4.	Knelpunten met de regelgeving voor het realiseren van groene en/of blauwe diensten en aanbevelingen	41
6.	Conclusies en beleidsaanbevelingen	48
	Literatuurlijst	51
	Lijst van tabellen.....	52
	Afkortingenlijst	53
	Bijlage 1 : e-mail met vraag tot deelname aan de enquête.....	54
	Bijlage 2: invulformulier e-mailenquête	56
	Bijlage 3: vragenlijst interview.....	57
	Bijlage 4: weblinks naar de verschillende cases.....	59

Dankwoord

Deze studie bestaat uit twee grote onderdelen. Een eerste deel kwam tot stand via een uitgebreide enquête bij verschillende organisaties. Ik wens dan ook alle organisaties die deze enquête beantwoord hebben, te bedanken:

- Agentschap voor Natuur en Bos
- Agentschap Ondernemen
- Boerenbond (met o.a. agro-aanneming, agro-beheergroepen)
- Bakkensecretariaten van Gentse Kanalen, Brugse Polders, Demer en Benedenschelde
- Departement Leefmilieu, Natuur en Energie
- Gemeente- en stadsbesturen van Aalter, Aartselaar, Antwerpen, Avelgem, Baarle-Hertog, Beernem, Beerse, Beersel, Bertem, Beveren, Bocholt, Boortmeerbeek, Bornem, Denderleeuw, Dentergem, Destelbergen, Edegem, Erpe-Mere, Evergem, Genk, Gent, Gooik, Hoogstraten, Hove, Koksijde, Kontich, Kortrijk, Kraainem, Kruibeke, Kruishoutem, Laakdal, Ledegem, Lennik, Liedekerke, Lier, Linter, Lummen, Maasmechelen, Machelen, Meise, Merksplas, Mesen, Mol, Moorslede, Niel, Nieuwerkerken, Oostkamp, Poperinge, Ronse, Rumst, Scherpenheuvel, Schoten, Sint-Genesius-Rode, Sint-Martens-Latem, Sint-Niklaas, Tielt-Winge, Tongeren, Turnhout, Veurne, Wervik, Wevelgem, Willebroek, Wuustwezel, Zonnebeke, Zulte, Zutendaal, Zwijndrecht
- Havenbedrijven Antwerpen en Gent
- Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek
- Polders en wateringen: watering De Dommelvallei, Isabellapolder, Middenkustpolder, Ettenhovepolder, Polder Willebroek, Polder Moervaart en Zuidlede, Polder Schouselbroek, Vereveld, Watering de Burggravenstroom, Watering de Molenbeek, Watering De Zegge, Watering Velpedal, Zwinpolder.
- Provinciale en Intercommunale Drinkwatermaatschappij der Provincie Antwerpen
- Provincies Antwerpen, Limburg, Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen, Vlaams-Brabant.
- Proefcentra: Hooibeekhoeve, Proefcentrum Beitem, Proefcentrum voor de groententeelt
- Vzw's: Natuurpunt, SVAL, regionaal landschap Dijleland, Regionaal Landschap De Voorkepen, Regionaal Landschap Grote en Kleine Nete, Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, Regionaal Landschap Kempen en Maasland, Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen, Regionaal Landschap Zuid-Hageland, Streekvereniging Zenne en Zoniën, Werkgroep Isis
- Vlaamse Landmaatschappij
- Waterwegen en Zeekanaal

Een tweede deel kwam tot stand via experteninterviews. Mathias D'Hooghe, Pieter Verdonckt (PROCLAM), Hadewijch Georges, Luc Vande Ryse (Provincie Oost-Vlaanderen), Ben Quintelier (W&Z), Marion Liberloo (VLM), Hilde Syen, Karel De Mey (PIDPA), Annelies Gorissen, Eddy Kesters (Watering De Dommelvallei), An Digneffe, Inge Nevelsteen (Regionaal Landschap Haspengouw-Voeren), Bart Schoukens (Agro-aanneming), Sven Defrijn (Agro-beheersgroepen), Peter Symens en Katleen Bervoets (Natuurpunt): hartelijk dank voor jullie bereidwillige deelname aan deze studie!

Tevens wens ik de lectoren van de studie te bedanken: Karen Demeulemeester (ADLO), Katrien Janssen (ADLO), Kristien Reyns (ADLO), Lieven Van Waes (ALV), Frank Stubbe (VLM) en Bert Van Wambeke (VLM).

Samenvatting

Na het verschijnen van de studie 'Blauwe diensten in de Vlaamse land- en tuinbouw' is gebleken dat al heel wat instanties in de praktijk hiermee bezig zijn, zonder dat de maatregelen als groene en/of blauwe diensten benoemd worden. Het doel van deze studie is in de eerste plaats om een overzicht te verkrijgen van afgesloten, lopende of opstartende praktijkinitiatieven waarbij toepassing van het concept 'groene en/of blauwe diensten' aan de orde is. Deze initiatieven zijn zeer belangrijk voor het creëren van draagvlak tussen landbouw, natuur en water en kunnen een belangrijke inspiratiebron zijn voor de landbouwsector, de water- en natuurbeheerders en de burgers. De tweede doelstelling van de studie was inzicht te verkrijgen in stimulerende en belemmerende factoren die een rol kunnen spelen bij praktische uitvoering van initiatieven rond groene en blauwe diensten. Op basis van de resultaten van de analyse van praktijkinitiatieven worden aanbevelingen gedaan ten aanzien van de potenties van groene en/of blauwe diensten door de Vlaamse land- en tuinbouw en wat daarbij de eventuele hiaten in de kennis zijn.

De inventaris van groene en/of blauwe diensten werd samengesteld op basis van een e-mailenquête en een internetsearch. Bijna een kwart van de gecontacteerde instanties hebben op de enquête gereageerd en ca. 200 praktijkervaringen werden gemeld. Uit de inventarisatie kan geconcludeerd worden dat er al heel veel instanties initiatieven lopen hebben rond groene en/of blauwe diensten. De verschillende praktijkervaringen kunnen samengevat op drie verschillende manieren: op basis van doel, financiering en organisatievorm.

Naar doel kunnen drie grote types onderscheiden worden. Een eerste type dienst zijn de groene diensten die gericht zijn op het behoud, de ontwikkeling en het beheer van natuur, landschap en open ruimte. Hieronder vallen diensten zoals soortenbescherming, (functionele) agrobiodiversiteit, (botanisch of natuurvriendelijk) beheer van percelen en aanplantings-, onderhouds- en beheerwerken. Een tweede type dienst zijn de groenblauwe diensten die gericht zijn op het behoud, de ontwikkeling en het beheer van natuur, landschap, open ruimte en waterkwaliteit en -kwantiteit. Hieronder vallen diensten zoals het aanplanten en beheren van kleine landschapselementen, perceelrandenbeheer en erosiebestrijding. Een derde type dienst zijn de blauwe diensten die gericht zijn op het verbeteren van de waterkwaliteit en -kwantiteit en afvalwaterbehandeling. Voor de meeste groepen bestaan reeds één of enkele agromilieumaatregelen. Daarnaast werd ook enkele maatschappelijke diensten aangegeven. Dit kunnen niet onder groene en/of blauwe diensten onderverdeeld worden, maar zijn blijkaar toch zeer belangrijk om ingang te vinden in de groene en/of blauwe dienstverlening. Tevens werden in de inventarisatie enkele ondersteunende initiatieven opgenomen. Ook deze werden in de studie opgenomen omdat uit de interviews bleek dat deze een zeer belangrijke stimulerende factor kunnen zijn. Uit de inventarisatie bleek vooral dat de vergoeding die iemand kan krijgen voor het leveren van eenzelfde dienst soms sterk kan verschillen.

Naar financiering wordt onderscheid gemaakt tussen Europese middelen, Vlaamse middelen, provinciale middelen, gemeentelijke middelen, eigen middelen van de organisatie, marktmechanismen en private fondsen.

Naar organisatievorm wordt onderscheid gemaakt tussen groene en/of blauwe diensten geleverd door individuele landbouwers en samenwerkingen tussen landbouwers. Bij samenwerkingen kan

onderscheid gemaakt worden tussen specifiek ontwikkelde structuren voor landbouwers en andere projectsamenwerkingen.

Voor het tweede deel van de studie werden 10 instanties geselecteerd die meer in detail werden onderzocht. Bij de keuze hebben een aantal overwegingen een rol gespeeld. Zo was het de bedoeling om een zo groot mogelijk bereik van doelen van groene en/of blauwe diensten te onderzoeken. Daarnaast werd gekozen voor initiatieven die bij voorkeur lopend of afgelopen zijn. Bij initiatieven die net opgestart werden, is het moeilijker om al naar stimulerende en belemmerende factoren te peilen. Ook werd gekozen om verschillende types van instanties te bevragen. De analyse gebeurde aan de hand van experteninterviews.

Uit de bevraging blijkt dat groene en/of blauwe diensten een belangrijk deel van de werking uitmaakt van de verschillende instanties. De motivatie van de verschillende instanties om met landbouwers samen te werken, blijkt vooral lokale draagvlakverbreding te zijn.

In de interviews werd eveneens gepeild naar de verwachtingen van het samenwerken met landbouwers. Afhankelijk van het type project (gebruiksovereenkomst, experimentele projecten, landschapsbeheer, agro-aanneming) blijkt de deelnamebereidheid en de verwachtingen tot deelname vanuit de aanbieders sterk verschillend te zijn.

De bevroegde instanties gebruiken verschillende kanalen om landbouwers te vinden die de groene en/of blauwe dienst willen leveren. Bij gebruiksovereenkomsten gaat de eerste keuze naar de zittende of onteigende landbouwer. Bij andere initiatieven wordt vooral gewerkt via de bedrijfsplanner of de landbouworganisaties. Het olievlekeffect tussen landbouwers onderling blijkt zeer belangrijk te zijn.

Het ondernemingstype blijkt volgens de bevroegde instanties ook weinig effect te hebben op het al dan niet deelnemen aan het leveren van groene en/of blauwe diensten. Toch worden door enkele instanties een aantal tendensen vastgesteld: weinig-gemechaniseerde bedrijven, bedrijven met contractteelt of zeer intensieve teelten en bedrijven met een grote mestdruk blijken minder bereid tot deelnemen dan de familiale bedrijven met een goede arbeidsorganisatie.

Stimulerende factoren die door meer dan de helft van de instanties als belangrijk worden ingeschat zijn: rentabiliteit, niet-geldelijke factoren (imago), de goede inpasbaarheid in de bedrijfsvoering, kennis en communicatie, zichtbaarheid van het resultaat en sociale aspecten en samenwerking. Als belemmerende factoren worden problemen met de regelgeving, rentabiliteit, inpasbaarheid in de bedrijfsvoering, beleid en sociale aspecten en samenwerking genoemd.

Ten laatste werden ook enkele procesmatige en organisatorische aspecten onderzocht. Hieruit kunnen weinig algemene conclusies getrokken worden aangezien de procesmatige en organisatorische aspecten sterk uiteenlopend en sterk afhankelijk van het initiatief, de instantie en de financieringsvoorwaarden zijn. Een algemene conclusie is dus dat er een grote versnippering is. Tevens waren alle instanties het er ook over eens dat een gebiedsvisie en een goede lokale trekker zeer belangrijk zijn.

In de studie zijn heel wat praktische en juridische knelpunten aangehaald door de verschillende instanties. Gezien het tijdsbestek van de studie was het onmogelijk na te gaan in hoeverre zich hier een juridisch probleem voordoet of eerder een communicatieprobleem. Tevens bleek er bij instanties

die samenwerken met landbouwers ook vaak een gebrek aan kennis over de landbouwwetgeving. Door het organiseren van een infosessie kan dit knelpunt verholpen worden. Algemeen blijkt er een groot tekort aan kennis over de staatssteunregeling en de de minimisregeling. Om dit knelpunt op te lossen kan een informatiesessie georganiseerd worden of een draaiboek worden opgemaakt over hoe de aanmelding dient te verlopen. Binnen de landbouwadministratie kan een aanspreekpunt ingericht worden dat de vragen van aanbieders van groene en/of blauwe diensten kan beantwoorden.

De tweede aanbeveling is dat er nood is aan meer samenwerking en afstemming tussen de verschillende overheidsdiensten op vlak van wetgeving en beleid. Specifiek voor het beleidsdomein landbouw is afstemming nodig met de randvoorwaarden, de controle en de aangifte in de eenmalige perceelsregistratie. Inzake aangifte van percelen kan gedacht worden aan een specifieke code voor "proefvelden" om blauwe of groene diensten op te testen. Op vlak van communicatie kan de toelichtingsnota's (bv. bij de verzamelaanvraag of rond de randvoorwaarden) duidelijkheid brengen over hoe men percelen dient aan te geven, of het mogelijk is toeslagrechten op deze proefpercelen te activeren, edm.

Voor het systeem van de agromilieumaatregelen werden eveneens enkele aanbevelingen gedaan: heel wat instanties zien wel iets in een catalogus-systeem of in trapsgewijze beheerovereenkomsten. Tevens dient er voldoende duidelijkheid te zijn rond beheergebieden, maar zouden deze beperkt flexibel moeten zijn. Een derde aanbeveling betreft het samen, in overleg, opmaken van maatregelen. Hierdoor zou de inpasbaarheid in de bedrijfsvoering beter gegarandeerd kunnen worden en kan al proactief nagedacht worden over kleine praktische problemen die kunnen rijzen. Initiatieven die dergelijke praktische problemen kunnen wegwerken zouden ondersteund moeten worden. Een vierde aanbeveling betreft de afsluiting van beheerovereenkomsten in groep. Dit zou de deelnamebereidheid kunnen verhogen.

Meer algemene aanbevelingen zijn:

- het meer gebiedsgericht inzetten van maatregelen. De opmaak van de gebiedsvisie dient in overleg te gebeuren en aan de opmaak hiervan dient eveneens een langetermijnvisie voor beheer te worden gekoppeld en moet er passende beleidsinstrumenten aan gekoppeld worden.
- er is ruimte nodig om te experimenteren met maatregelen en alternatieve financiering. Het zou mogelijk moeten zijn een agromilieumaatregel eens uit te testen.
- er is vraag naar meer persoonlijke begeleiding en advies. Er moet meer ingezet worden op bedrijfsplanners en hun rol moet worden vergroot.
- de communicatie moet afgestemd worden op verschillende doelgroepen (landbouwers, aanbieders van diensten, maar ook loonwerkers), positief zijn, voldoende herhaald worden. Bovendien moet er aandacht gaan naar meer feedback naar landbouwers.
- maatregelen moeten getoond of gedemonstreerd worden. Landbouwers zijn blijkbaar meer geneigd in te stappen als ze de maatregel eens op het terrein gezien hebben bij een collega-landbouwer of in een demonstratie- of proefproject. Het kan wenselijk zijn om per provincie en per landbouwstreek een voorbeeldboerderij op te zetten.

1. Inleiding

1.1. Aanleiding

Landbouw wordt, naast een voedselproducent, meer en meer gezien als een leverancier van publieke goederen en diensten. Landbouw heeft door zijn specifieke karakteristieken een groot potentieel om diensten te leveren die positief bijdragen aan de natuur, het landschap en het milieu zeer groot is, bv. op vlak van landbouwlandschappen, biodiversiteit, waterkwaliteit, waterbeschikbaarheid, bodemfunctionaliteit, luchtkwaliteit, klimaatregulatie, regulatie van overstromingen, etc. Ook in het debat over het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid na 2013 wordt steeds meer de nadruk gelegd op het leveren van diensten door de landbouw.

1.2. Doel van de inventarisatie

Na het verschijnen van de studie “Blauwe diensten door de Vlaamse land- en tuinbouw” (Danckaert & Carels, 2009) is gebleken dat – hoewel concept en begrip misschien nieuw zijn – er al heel wat initiatieven lopen die onder deze noemer “agrarische dienstverlening” kunnen vallen. Er is de afgelopen jaren op diverse plaatsen ervaring opgedaan met groene en/of blauwe diensten.

Het doel van de inventarisatie is in de eerste plaats om een overzicht te verkrijgen van afgesloten, lopende of opstartende praktijkinitiatieven waarbij toepassing van het concept ‘groene en/of blauwe diensten’ aan de orde is. Deze initiatieven zijn zeer belangrijk voor het creëren van draagvlak tussen landbouw, natuur en water en kunnen een belangrijke inspiratiebron zijn voor anderen. Bestaande initiatieven kunnen gebruikt worden om te leren uit goede praktijken, om door middel van al bestaande voorbeelden draagvlak te creëren voor het concept en om groene en/of blauwe diensten verder te promoten en uit te dragen (bv. in de vorm van brochures), zowel bij sector, bij water- en natuurbeheerders als bij burgers.

Een aantal praktijkinitiatieven is nader bestudeerd om zicht te krijgen op belangrijke stimulerende en belemmerende factoren die een rol kunnen spelen bij praktische uitvoering van initiatieven rond groene en blauwe diensten. Op basis van de resultaten van de analyse van praktijkinitiatieven worden aanbevelingen gedaan ten aanzien van de potenties van groene en/of blauwe diensten door de Vlaamse land- en tuinbouw en wat daarbij de eventuele hiaten in de kennis zijn.

1.3. Aanpak

Om te kunnen komen tot een systematische inventarisatie van concrete initiatieven werden eerst de begrippen groene en blauwe diensten afgebakend.

Vervolgens is een inventarisatie gemaakt van initiatieven. Tijdens deze inventarisatie is een zo breed mogelijke lijst van instanties samengesteld waarbij een e-mailenquête werd afgenomen.

Een aantal praktijkinitiatieven is nader bestudeerd. Door middel van interviews werd getracht zicht te krijgen op belangrijke stimulerende en belemmerende factoren die een rol kunnen spelen bij praktische uitvoering van groene en blauwe diensten. Op basis van de resultaten van de analyse van praktijkinitiatieven worden aanbevelingen gedaan.

1.4. Leeswijzer

Hoofdstuk 2 gaat in op de achtergronden en betekenis van een aantal relevante begrippen voor deze studie. In hoofdstuk 3 worden de resultaten van de inventarisatie van initiatieven beschreven. Hoofdstuk 4 beschrijft de analysemethodiek die gebruikt werd om stimulerende en belemmerende factoren te detecteren. In hoofdstuk 5 worden de resultaten beschreven van de analyse van 10 geselecteerde cases. Hoofdstuk 6 beschrijft de conclusies van deze studie.

De studie is opgemaakt op vraag van de afdeling Duurzame Landbouwontwikkeling van het Departement Landbouw en Visserij.

2. Begripsbepaling groene en blauwe diensten

Het eerste deel van de studie is gericht op het inventariseren van initiatieven waarbij gezocht wordt naar samenwerkingsvormen tussen landbouw en natuur-, landschaps- en waterbeheer. In dit hoofdstuk proberen we te verduidelijken wat we hieronder verstaan.

2.1. Publieke en private goederen en diensten

In de economische theorie wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten diensten: publieke diensten, private diensten, clubgoederen en common pool resources. In Tabel 1 wordt het onderscheid verduidelijkt.

Tabel 1: onderscheid goederen en diensten volgens de economische theorie

	Niet-uitsluitbaar	Uitsluitbaar
Rivaliserend	<i>Quasi-collectief goed</i> Bv. water	<i>Private goederen of diensten</i> Bv. Gangbare landbouwproducten, thuisverkoop van landbouwproducten, agrotourisme, zorgboerderijen, beschermde streekproducten, etc.
Niet-rivaliserend	<i>Publieke goederen of diensten</i> Bv. open ruimte, rust, biodiversiteit, habitat, etc.	<i>Clubgoederen of groepsgoed</i> Bv. Grond- en oppervlaktewater, vis in zeeën, rivieren en kanalen, jacht

Bron: Van Huylbroeck & Slangen, 2003; Mettepenningen, 2010.

Uitsluitbaar betekent: sommige consumenten kunnen uitgesloten worden van het gebruik van dit goed of deze dienst. Bijvoorbeeld: iemand heeft een goed gekocht en beslist zelf wie gebruik maakt van het goed. Rivaliserend betekent: als het goed of de dienst gebruikt is kan het niet nogmaals of tegelijkertijd geconsumeerd worden door anderen.

De vraag naar (quasi-)publieke diensten is toegenomen door een aantal maatschappelijke evoluties, zoals de stijgende welvaart, de toegenomen vrije tijd om te recreëren op het platteland, de toegenomen mobiliteit, het toegenomen belang dat gehecht wordt aan welzijn, gezondheid, milieu en natuur.

2.2. Groene en/of blauwe diensten

Een 'dienst' kan gedefinieerd worden als de arbeid die men ten behoeve van anderen verricht. De groene en/of blauwe diensten moeten gezien worden als een middel om een doel te bereiken, meer bepaald door te voorzien in (quasi-)publieke goederen zoals natuur, landschap, waterberging, biodiversiteit, etc. De grens tussen blauwe en groene diensten is niet altijd even gemakkelijk te trekken, waardoor de begrippen vaak in één adem worden uitgesproken. Het leveren van een dienst kan zowel neerkomen op het uitvoeren van een extra werkzaamheid (bv. aanplanten – inspelen op positieve externaliteiten) of net het niet-uitvoeren van bepaalde werkzaamheden (bv. niet bemesten – beperken van negatieve externaliteiten).

Groene en blauwe diensten worden verleend op vrijwillige basis, de landbouwer levert dus de dienst omdat hij dat zelf wenst. De rechten en plichten worden echter wel vastgelegd in een contract. Er kunnen verschillende redenen zijn waarom landbouwers diensten leveren, bv. als aanvulling op hun inkomen, uit oprechte interesse voor het milieu, etc. Een studie hierover werd uitgevoerd door Maertens (2010).

De vraag naar een groene en/of blauwe diensten kan op verschillende manieren tot uitdrukking komen. Niet enkel de overheid, maar ook private partijen (brouwerijen, natuurterreinbeheerders, industrieterreinbeheerders, andere landbouwers, verenigingen, etc.) kunnen vragers van diensten zijn. Er kan ook sprake zijn van een indirecte vraag, bv. de meerwaarde die horeca en bewoners hebben van een aantrekkelijk landschap.

2.3. Vergoeden van groene en/of blauwe diensten

Bij het vergoeden van groene en/of blauwe diensten moet onderscheid gemaakt worden naar de soort vrager:

- private vragers: tussen de private vrager en de landbouwer wordt een prijs voor de te leveren dienst afgesproken. De marktprijs is het evenwicht tussen wat de vrager bereid is te betalen voor de dienst en waarvoor de landbouwer bereid is de dienst te leveren. Indien de vrager een particulier persoon is dient geen rekening gehouden te worden met regels rond staatssteun¹ en de minimis².
- publieke vragers (Mettepenningen, 2010):
  - o geen vergoeding: overheid verplicht landbouwers om de dienst te leveren, bv. wetgeving (mestdecreet)
  - o aanbesteding: overheid verschaft zelf de dienst, een landbouwer kan als 'loonwerker' inschrijven op de openbare aanbesteding, maar ook andere aannemers kunnen hierop inschrijven.
  - o subsidie of beheerovereenkomst: overheid voorziet vergoeding om de landbouwer ertoe aan te zetten de dienst te leveren. In dit geval dient de overheid te voldoen aan de staatssteun- en de minimisregels. Landbouwers moeten in dit geval een bovenwettelijke prestatie leveren.
  - o marktwerking: door indirecte vermarkting via een product (bv. B. akkerbrood, adoptie, landschapsveiling), door een uitsluitingsmechanisme in te voeren (bv. nationaal park waarvoor toegang gevraagd wordt) of via call for tender (open inschrijving).

---

¹ De definitie van het begrip staatssteun zit vevat in art. 87 (ex art. 92 EEG), eerste lid, EG: "Behoudens de afwijkingen waarin dit Verdrag voorziet, zijn steunmaatregelen van de staten of in welke vorm ook met staatsmiddelen bekostigd, die de mededinging door begunstiging van bepaalde ondernemingen of bepaalde producties vervalsen of dreigen te vervalsen, onverenigbaar met de gemeenschappelijke markt, voorzover deze steun het handelsverkeer tussen de lidstaten ongunstig beïnvloedt."

In de Europese rechtspraak en de beschikkingspraktijk van de Commissie worden dan ook meestal volgende vijf (cumulatieve) criteria onderscheiden: van de staten, of met staatsmiddelen bekostigd; begunstiging; van bepaalde ondernemingen of producties (= selectiviteit); mededinging vervalsen; handelsverkeer ongunstig beïnvloeden.

² De minimis is een bijzonder soort groepsvrijstelling. Het is eigenlijk staatssteun die omwille van haar beperktheid in omvang a priori wordt geacht niet concurrentieverstorend te zijn en de intracommunautaire handel niet ongunstig te beïnvloeden. Voor primaire productie mag max. € 7.500 per drie jaar per onderneming als de minimis worden gegeven. Dit is het gecumuleerde bedrag van alle de minimis, dus niet per maatregel (doelstelling, in aanmerking komende kosten) of subsidiërende instantie.

3. Inventarisatie van groene en/of blauwe diensten in Vlaanderen

---

3.1. Inleiding en methode

Bij de inventarisatie werd gezocht naar initiatieven die gerelateerd zijn aan het natuur-, landschaps- en waterbeheer en waarin samengewerkt wordt met landbouwers. De lijst is tot stand gekomen aan de hand van een bevraging van verschillende instanties die op het veld bezig zijn met allerhande initiatieven alsook van lokale beleidsniveaus die een goed zicht hebben op wat er zich op hun grondgebied afspeelt. Daarnaast werd ook via internet gezocht naar initiatieven.

3.1.1. E-mailenquête

Om een inventaris te bekomen werd een e-mailenquête verstuurd op 10 mei 2010. De instanties kregen de tijd tot 30 juni 2010 om hun antwoorden terug te sturen. Op 11 juni 2010 werd een herinnering gestuurd.

In bijlage is de uitnodiging tot deelname aan de enquête opgenomen (bijlage 1), alsook het sjabloon (bijlage 2). Om de instanties niet te overbelasten werd de enquête als invulformulier opgevat en bewust kort gehouden. Er werd gevraagd naar de doelstelling (omschrijving), de partners, de karakteristieken van het initiatief (looptijd, fase, financieringsbron, eventuele vergoeding aan landbouwer), de contactgegevens en de interesse tot verdere deelname aan de studie. In Tabel 2 wordt weergegeven welke instanties en hoeveel contactpersonen bevroegd werden.

Tabel 2: overzicht van het aantal bevroegde instanties en contactpersonen

Instanties	Aantal instanties	Aantal contactpersonen
Gemeenten (gemeentelijke milieudiensten)	308	308
Provincies (diensten voor waterbeleid, landbouw, platteland, regiowerking, streekhuizen, milieu en natuur, provinciale landbouwkamers)	5	38
Bekkenwerking (bekkencoördinatoren en –secretariaten)	11	22
Polders en Wateringen	98	98
Andere waterbeheerders (VMM, VMW, W&Z, De Scheepvaart, lokale drinkwaterbedrijven zoals TWVW, PIDPA, etc)	15	15
Regionale landschappen	17	17
Plaatselijke groepen LEADER	10	10
INTERREG-secretariaten (Agentschap Ondernemen en provinciale secretariaten)	9	20
Vakorganisaties (Agro-aanneming, Agro-beheersgroepen, Boerenbond, ABS, BioForum, Groene Kring)	6	23
Terreinbeherende organisaties (Natuurpunt, BBL, plaatselijke natuurverenigingen)	26	28
Proefcentra plantaardige productie en bijen	21	21
Andere (ANB, LNE, VLM, INBO, ILVO, ADLO, LISRO, POVLT, PROCLAM, VELT, WERVEL, IPO, SVAL vzw, Rurant vzw, landelijke gilden vzw, Ruraal netwerk, Kenniscentrum Water Oost-Vlaanderen, Innovatiesteunpunt, VVSG, VVP, UNIZO, VOKA, havenbedrijf Gent, havenbedrijf Antwerpen)	24	57
TOTAAL	550	657

Bron: AMS, 2010.

Van de 657 bevroagde personen reageerden er 142 op de enquête. Dit is een respons van 21%. Op basis van het aantal bevroagde instanties, is de respons 24% (130/550). In Tabel 3 wordt de respons per type instantie weergegeven.

Tabel 3: respons per instantie

Instanties	Aantal bevroagd	Aantal geantwoord	Respons%
Gemeenten	308	68	22%
Provincies	5	5	100%
Bekkensecretariaten	11	4	27%
Polders en Wateringen	98	14	14%
Andere waterbeheerders	15	3	20%
Regionale landschappen	17	7	41%
Plaatselijke groepen LEADER	10	1	10%
INTERREG-secretariaten	9	9	100%
Vakorganisaties	6	4	67%
Terreinbeherende organisaties	26	5	19%
Proefcentra	21	1	5%
Andere	24	9	38%
TOTAAL	550	130	23%

Bron: AMS, 2010

Door 42 instanties (27 gemeenten, 9 polders en wateringen) werd aangegeven dat ze geen initiatieven kenden die betrekking hadden op groene en blauwe diensten die door landbouwers werden geleverd.

Door de overige instanties werden ca. 200 fiches ingediend. Aangezien een aantal fiches dubbel werden ingediend, in sommige fiches meerdere soorten diensten werden aangehaald en bepaalde initiatieven in de fiches niet voldoen aan de definitie van groene of blauwe diensten, werden de ingediende fiches verder geëvalueerd.

3.1.2. Internetsearch

Naast de e-mailbevroaging werd gezocht op internet naar bijkomende initiatieven die te maken hadden met groene en blauwe diensten. De gemeentelijke websites en de websites van de regionale landschappen werden gescreend op maatregelen voor landbouwers en de groene premies op de website Premiezoeker (www.premiezoeker.be) werden geëvalueerd.

3.1.3. Belangrijke opmerking

De lijst geeft een momentane indruk van de praktijk van de groene en blauwe diensten. De groene en blauwe dienstverlening is sterk in ontwikkeling en de lijst kan daarom nooit een volledig beeld geven.

3.2. Indeling van de resultaten op basis van doel van de groene en/of blauwe dienst

De bevestigde instanties werken op verschillende vlakken samen met landbouwers. Op basis van de doelstelling van de dienst, kan onderscheid gemaakt worden tussen groene, blauwe en groenblauwe diensten. In Tabel 4 wordt een overzicht gegeven van de verschillende diensten zoals ze in de paragrafen hieronder beschreven worden.

Tabel 4: overzicht van soorten diensten naar doelstelling

Dienst	Doelstelling	Verwijzing beschrijving
Groene diensten	Gericht op het behouden, versterken (ontwikkelen) en beheren van natuur- (fauna, flora) en landschapswaarden of algemene onderhoudswerkzaamheden in opdracht van gemeenten of particulieren	3.2.1 Soortenbescherming 3.2.2 (Functionele) Agrobiodiversiteit 3.2.3 (Botanisch of natuurvriendelijk) beheer van percelen 3.2.4 Aanplantings-, onderhouds- en beheerwerken
Groen en/of blauwe diensten	Gericht op het behouden, versterken (ontwikkelen) en beheren van natuur- (fauna, flora) en landschapswaarden en van de waterkwaliteit en – kwantiteit.	3.2.5 Kleine landschapselementen en hoogstamboomgaarden ter versterking van het agrarisch landschap 3.2.6 Perceelsrandenbeheer 3.2.7 Erosiebestrijding
Blauwe diensten	Gericht op het behouden, versterken (ontwikkelen) en beheren van de waterkwaliteit, waterkwantiteit en de watergerelateerde landschapswaarden.	3.2.8 Waterberging, waterconservering, waterkwaliteit, versterking van het watergerelateerd landschap en afvalwaterbehandeling
Maatschappelijke diensten	Gericht op diverse maatschappelijke vragen	3.2.9 Maatschappelijke dienstverlening
Ondersteunende diensten	Gericht op het ondersteunen van groene en/of blauwe dienstverlening	3.2.10 Ondersteunende initiatieven voor groene en/of blauwe diensten

Bron: AMS, 2010.

3.2.1. Soortenbescherming

Van de ingediende fiches hebben er 38 betrekking op soortenbescherming, soms in combinatie met een ander doel. Deze werden onderverdeeld in groepen al naargelang de soort die wordt beschermd. In Tabel 5 wordt een overzicht gegeven van diensten die geleverd worden door landbouwers op vlak van soortenbescherming. Tevens wordt een richtcijfer voor de vergoeding aan de landbouwer vermeld (waar beschikbaar) en de plaats waar dit initiatief plaatsvindt.

Tabel 5: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van soortenbescherming

Te beschermen soort	Geleverde dienst door landbouwers	Richtcijfer vergoeding	Waar
Boeren-, huis-, gier- en oeverwaluven	Plaatsen (kunst)nesten	0 € (nest wordt gratis voorzien)	66 gemeenten, RL
	Aanbrengen van nestvoorzieningen voor gierwaluven	50 €/nest Max. 250 €/aanvraag	
	Instandhouden van bewoonde zwaluwnesten	Beperkt aantal nesten: 25 €/jaar Gemiddeld aantal nesten: 37,5 €/jaar Groot aantal nesten: 50 €/jaar	
Kerk- en steenuilen	Plaatsen nestkasten (bv. in schuren of boomgaarden)	0 € (nest wordt gratis voorzien)	RL
Torenavalken	Plaatsen nestkasten	0 € (nest wordt gratis voorzien)	RL
Weidevogels	BO Uitstel van maaidatum	517 €/ha per jaar	Beheergebieden weidevogels

	BO Uitstel van beweidingsdatum	389 €/ha per jaar	Beheergebieden weidevogels
	BO Omzetting van akkerland in grasland	optie maaien: 549 €/ha per jaar optie beweiden: 421 €/ha per jaar	Beheergebieden weidevogels
	BO Nestbescherming	40 €/nest	Beheergebieden weidevogels
	BO Vluchtstroken	280 €/ha per vluchtstrook	Beheergebieden weidevogels
	Beheren graslanden t.b.v. weidevogels	0 € ((onteigende) gronden worden ter beschikking gesteld aan landbouwers)	Uitkerkse Polder Kruibeekse Polder
	Grutto-beheer	Rustperiode (geen landbewerkingen tussen 1/4 – 15/6): 350 €/ha	Kalkense meersen (RL Schelde en Durme)
		Rustperiode met vluchtzone (geen landbewerkingen tussen 1/4 - 1/6. Tijdens bewerken 1-15/6 werken naar een vluchtzone toe): 200 €/ha + vluchtstrook 350 €/ha.	
		Extensieve beweiding (2 GVE tussen 1/4 – 1/6): 250€/ha	
	Randenbeheer t.b.v. weidevogels (aanleggen randen in akkerland) (pilot)	-	Brecht, Malle (Brechtse Heide), Beveren (Linkeroever)
Akkervogels	BO (Opgeploegde) gemengde grasstroken	1.570 – 1.600 €/ha	Beheergebieden akkervogels
	BO Vogelvoedselgewassen	1.490 €/ha	Beheergebieden akkervogels
	BO Leeuwerikvlakjes	15 € per vlakje met een maximum van 30 €/ha	Beheergebieden akkervogels
	BO Faunaranden	500 €/ha	Beheergebieden akkervogels
	BO Winterstoppels	50 €/ha	Beheergebieden akkervogels
	BO Graanranden	1.500 €/ha	Beheergebieden akkervogels
	Inzaaien van percelen met graan t.b.v. geelgors	(Gemeentelijke) vergoeding voorzien	Bocholt
	Randenbeheer t.b.v. akkervogels (graanranden, bloemrijke randen, duo- en trioranden, gemengde grasstroken)	Duoranden: gemeentelijke subsidie Trioranden: 1.727€/ha (576€/ha deelname en 1.151 €/ha opbrengstderving)	Westvlaamse heuvels, Kooigem, Sint-Denijs, Zuienkerke, Jabbeke, De Haan, Westhoek, Sint-Truiden
	Gebiedsgerichte projecten t.b.v. akkervogels	Zie BO akkervogels	Linters, 12 gebieden (VLM)
	Een deel van het perceel niet oogsten – vogelvoedselgewassen (pilot)	Beheerovereenkomst, middelen provincie en deels vermarkting via brood	Haspengouw
Trekvogels	Aanleg van fouragevelden voor trekvogels	Onkostenvergoeding voor aanleg en schadeloosstelling	Oost-Vlaanderen
Hamsters	BO luzernestroken	600 €/ha	Beheergebieden hamsters
	BO graanstroken	415 €/ha	Beheergebieden hamsters
	Niet oogsten van rand van graanveld	ANB koopt het graan op	Bertem en Heers-Widooie
Bijen	Aanleggen van pollen- en nectarranden – verbijsterende bijen (pilot) - project 'ecologisch da's toch logisch' – project 'bezige bijen bij	Vergoeding opbrengstderving en beheer	Oost-Vlaanderen

	boeren'		
Insecten, krekels, reptielen en vlinders	Aangepast maaibeheer door landbouwers in (erkende of gemeentelijke) natuurreservaten	0 € (natuurbeheerovereenkomst met landbouwer)	Peer (Schabroeken) Kortrijk (Kleiputten)
Eikelmuis	Plaatsen van nestkasten voor eikelmuisen	Kosten nestkasten gedragen door RL	RL
Algemeen (in functie van verschillende soorten)	Inzaaien fauna-akker	Kosten zaad betaald door provincie	Provincie Antwerpen
	Randenbeheer t.b.v. soorten (o.a. duo en triorandenbeheer)	Openbare aanbesteding	Sint-Martens-Latem
	Project 'habitatboerderijen'	- beheerovereenkomst VLM - eenjarige contracten met provincie + voor zaken die door VLM niet gedekt worden - vermarkting: B. akkerbrood	RL Haspengouw en Voeren

Bron: AMS, 2010 (BO = beheerovereenkomst, RL = regionaal landschap)

Sommige maatregelen zijn niet louter gericht op één soort of kunnen een breder doel hebben dan louter soortenbescherming. Een voorbeeld hiervan zijn de randen, die ook de inspoeling van nutriënten kunnen verhinderen of erosie beperken. Dit zijn voorbeelden van win-winsituaties.

3.2.2. (Functionele) Agrobiodiversiteit

Een deel van de instanties bracht diensten aan die betrekking hebben op het versterken van de (functionele) agrobiodiversiteit. Functionele agrobiodiversiteit (FAB) is het versterken van het natuurlijke vermogen om ziekten en plagen te beheersen in cultuurgewassen door de biodiversiteit te stimuleren (www.kennisakker.nl).

In projecten rond functionele agrobiodiversiteit worden bloemrijke akkerranden of overhoekjes voorzien met als doel bestuivers aan te trekken of predatoren van plaaginsecten. Dergelijke projecten hebben een bijkomend voordeel dat ze aantrekkelijk zijn om te zien, de landbouwgebieden vanuit toeristisch-recreatief oogpunt aantrekkelijker maken en de landbouw een positief imago geven. Momenteel zitten nog heel wat projecten in de proef- of demofase. Er bestaan bij VLM momenteel (nog) geen agromilieumaatregelen m.b.t. (functionele) agrobiodiversiteit. In Tabel 6 wordt een overzicht gegeven van de diensten die door landbouwers worden geleverd op vlak van agrobiodiversiteit.

Tabel 6: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van (functionele) agrobiodiversiteit

Geleverde dienst door landbouwers	Richtcijfer vergoeding	Waar
Aanleggen van bloemrijke akkerranden	0,02 €/m ² (inzaaien) 0,13 €/m ² (opbrengstderving) 0,10 €/m ² (1 jaar) en 0,15 €/m ² (5 jaar)	Heers, Voeren, Sint-Truiden, Riemst, Gingelom, Dilsen-Stokkem
Pollen- en nectarranden	Vergoeding gebaseerd op BO perceelsrandenbeheer	West-Vlaanderen
Aanleggen van perceelsranden t.b.v. akkeronkruiden	-	Sint-Martens-Latem
Aanleggen van korte omloophout voor biodiversiteit	0 € (proefproject – plantgoed werd betaald door project)	Zedelgem

Bron: AMS, 2010

3.2.3. (Botanisch of natuurvriendelijk) beheer van percelen

56 ingediende fiches hadden betrekking op het beheer van graslanden. Hieronder worden zowel maai- en grasbeheer op graslanden als onderhoud van boszomen verstaan. Onder de noemer botanisch beheer wordt verstaan beheerwerkzaamheden die ertoe leiden dat waardevolle kruiden worden behouden of zich kunnen ontwikkelen.

In Tabel 7 wordt een overzicht gegeven van de diensten die geleverd worden door landbouwers op vlak van het beheer van terreinen. Heel vaak worden deze diensten aangeboden op percelen van terreinbeherende organisaties zoals Natuurpunt vzw of het Agentschap voor Natuur en Bos, in provinciale domeinen of in gemeentelijke natuureservaten. Andere voorbeelden zijn maai- of grasbeheer voor bedrijven (zoals PIDPA). Er blijken ook heel wat initiatieven met schapenbegrazing te bestaan.

De landbouwer kan in veel gevallen gratis de grond gebruiken, soms heeft hij ook nutriëntenemissierechten op de percelen, kan hij toeslagrechten op de percelen activeren en kan hij de (hooi)opbrengst van het terrein houden. De landbouwers krijgen daarom ook meestal geen vergoeding meer op de te onderhouden percelen. Als het beheerwerk gebeurt in opdracht van openbare besturen, wordt vaak een openbare aanbesteding uitgeschreven. De geïnteresseerde landbouwers dienen dan zelf een vergoeding op te geven waartegen ze de beheerwerken wensen uit te voeren.

Tabel 7: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van (botanisch) beheer van percelen

Groep	Geleverde dienst door landbouwers	Richtcijfer vergoeding	Waar
Maaien	BO botanisch beheer grasland maaien vanaf 16 juni	1.051 €/ha	Beheergebieden botanisch beheer
	BO botanisch beheer – grasland maaien vanaf 1 juni	925 €/ha	Beheergebieden botanisch beheer
	Maaien t.b.v waterbeheer	Gratis gebruik grond	Waterproductiecentrum PIDPA
	Onderhoud van vennen in landbouwgebied		Kempens landschap vzw
	Verschralingsbeheer, extensief beheren van percelen van terreinbeherende organisaties, gemeenten, provincies, Agentschap voor Natuur en Bos, etc.	- Gratis gebruik van grond - Vermindering pachtprijs omwille van voorwaarden - Aanbesteding	Kortrijk (Kleiputten); Gullegem (Bankbeek) Kessel-Lo (provinciedomein), Beernem, Oostkamp (Velddambeek), Schabroeken, Kleine-Brogel, Peer; Percelen ANB en Natuurpunt
Begrazen	BO botanisch beheer – beweiden vanaf 1 juni	833 €/ha	Beheergebieden botanisch beheer
	Schapenbegrazing van (boomgaarden in) natuurgebieden (Natuurpunt, Agentschap voor Natuur en Bos) of gemeentelijke of provinciale gronden	Gratis gebruik grond Aanbesteding	Zoutleeuw (Het Vinne), Peer (Begijnenvijvers), Sint-Truiden (RUP Groene Waarden) , Averbode (Merodegebied), LEADER Hageland; Baal, Geel, Kasterlee, Meerhout, Vorselaar (LEADER Midden Kempen), Hoogstraten
	Schapenbegrazing van dijken, waterbermen, rivierboorden, taluds van waterlopen, gecontroleerde overstromingsgebieden	Aanbesteding (ca. 1.000 €/ha excl. BTW) 10 €/ha/jaar + 180 €/ha omzetten akker	Gent (Leieboorden), Brugge (Damse Vaart), Sint-Niklaas (GOG), Sint-Gillis-Waas (GOG), Oosterzele (OG), Gentbrugge (OG), W&Z., Temse (Oost-Sive-Schouselbroekpolder)

		naar gras)	
	Schapenbegrazing op terreinen in de omgeving van havengebied	Aanbesteding	Antwerpen
	Schapenbegrazing van dreefbermen		Wortel, Merksplas
	Extensief graasbeheer percelen in eigendom van gemeenten, provincies, terreinbeherende organisaties, Agentschap voor Natuur en Bos	Gratis gebruik van grond Vermindering pacht prijs omwille van voorwaarden	West-Vlaanderen (provinciale domeinen), Oostkamp (Velddambeek), Linter (provinciaal natuurontwikkelingsproject Grote Getevallei); percelen ANB en Natuurpunt
Maaien en grazen / nabeweiden	Maai- en graasbeheer van percelen in eigendom van gemeenten, provincies, terreinbeherende organisaties, Agentschap voor Natuur en Bos	(1-2,5 €+) gratis gebruik grond	Gullegem (oevers Bankbeek); Beersel (de Weikes, Kesterbeekmoeras) Percelen Natuurpunt Brugge (Meetkerkse Moeren); percelen ANB en Natuurpunt; Sint-Truiden (provinciaal Domein Nieuwenhoven), Beveren (Vijverstraat) Percelen polder Burggravenstroom
Akkers	BO botanisch beheer akkers	816 €/ha	Beheergebieden botanisch beheer
Boszoomen	Botanisch beheer boszoomgrasland (pilot)	-	Beernem, Aalter, Oostkamp, Ruiselede, Wingene, Knesselare, Maldegem, Zomergem (Bulskampveld, Maldegemveld-Drongengoed)

Bron: AMS, 2010

3.2.4. Aanplantings-, onderhouds- en beheerwerken

Landbouwers leveren een landschappelijke dienst door (hun of andere) bedrijfsgebouwen en erven te integreren in het landschap, hun erfgoed te bewaren of andere maatregelen uit te voeren die bijdragen aan het streekeigen, karakteristieke landschap. Hierdoor bouwen de landbouwers mee aan een mooi en aantrekkelijk platteland voor iedereen. Landbouwers leveren ook nog andere diensten omdat ze specifieke machines in eigendom hebben die ook kunnen ingezet worden voor allerhande aanplantings-, onderhouds- of beheerwerken bij openbare besturen of particulieren. In Tabel 8 wordt een overzicht gegeven van de diensten die momenteel door landbouwers worden geleverd.

Tabel 8: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van landschapsbeheer

Geleverde dienst door landbouwers	Richtcijfer vergoeding	Waar
Erfbeplanting, landschapsbedrijfsplannen en landschapsintegratie	Gratis opmaak plan + 450 € beplantingssubsidie	Vlaams-Brabant, Antwerpen, Oost-Vlaanderen
Landschappelijke buffering	BO Kleine landschapselementen, aangevuld met private middelen (landschapsfonds)	Gentse kanaalzone
Landschapsbeheer natuurgebieden	Afhankelijk van type werk	Brecht, Schilde, Malle, Zoersel (Brechtse heide)
Teelt van lage gewassen om landschappelijke samenhang te optimaliseren (drevenpatroon)	Aanmoedigingspremie	Wortel, Merksplas
Behoud landschappelijk geheel Grote Nete	-	Heist-op-den-Berg
Behouden van streekeigen gewassen (hopteelt)	500 € (reconversie bitterhop naar aromahop) 2.000 €/ha (aanleggen van een nieuw hopveld)	Poperinge
Behoud specifiek agrarisch cultuurhistorisch erfgoed (hopasten, etc.)	-	Poperinge

Onderhoudswerken in bossen	Aanbesteding	Limburg (bosgroepen)
Natuurbeheerswerkzaamheden	Aanbesteding	Percelen ANB
Ploegen, zaaien, maaien en afvoeren maaisel speelweide / sportvelden	Aanbesteding	Bertem
Allerhande maaiwerkzaamheden (zonder voorwaarden inzake botanisch beheer)	Aanbesteding	Beveren
Onderhoud trage wegen – onderhoud wandelnwielnetwerk – onderhoud ruiterspaden	Aanbesteding	RL (Grote en Kleine Nete, Haspengouw en Voeren), Gooik (landbouwleerpad Houteman), Limburg (LISRO)
Leveren van houtsnippers aan particulieren	-	West-Vlaanderen (interreg)
(Ecologisch) Wegbermenbeheer i.o.v. gemeenten of provincies	0,1 €/m per maaibeurt 25 €/km (links + rechts)	Sint-Laureins, Eeklo (SVAL), Limburg (LISRO), Veurne, Beernem, Gistel, Jabbeke, Liedekerke, Tielt-Winge, Mesen, Pepingen
Aanplanten van bermen met houtachtigen	Aanbesteding	Gooik
Inzaaien van bloeiende akkervogelakker i.o.v. gemeente	Aanbesteding	Sint-Laureins, Eeklo
Groenbeheer i.o.v. gemeenten of particulieren (hagen scheren)	Uurloon voor (bv.) besturen hagendorser	Limburg (LISRO), RL Haspengouw-Voeren
Verhakselen van takken i.o.v. gemeente	Loonwerk	Sint-Martens-Latem
Verwijderen van exoten (Amerikaanse vogelkers)	Aanbesteding	Peer, Hechtel-Eksel
BO kleine landschapselementen	Zie 3.2.5 'kleine landschapselementen'	

Bron: AMS, 2010.

3.2.5. Kleine landschapselementen en hoogstamboomgaarden ter versterking van het agrarisch landschap

Landbouwers leveren heel wat diensten op vlak van het behoud en de versterking van landschappelijke structuren door kleine landschapselementen aan te leggen, te herstellen en/of te onderhouden. Dit kan o.a. via de beheerovereenkomsten kleine landschapselementen bij VLM en soms ook via de gemeenten en provincies. Voor het beheer van landschapselementen werden heel veel fiches ingediend. In Tabel 9 wordt een overzicht gegeven van diensten die door landbouwers geleverd worden inzake kleine landschapselementen.

Tabel 9: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van kleine landschapselementen

Geleverde dienst door landbouwers	Richtcijfer vergoeding	Waar
Aanleg van heggen en hagen (ook o.a. onderhoud van sleedoorstruwelen)	0,4 – 1,5 €/plant 50%-80% van de factuur met een max. van 90€/jaar 0,5 – 4 €/m BO haag: 2,47-3,04 €/m BO heg: 1,41-1,54 €/m	189 gemeenten, Vlaanderen (VLM, Nationale boomgaardenstichting), RL, provinciedomeinen West-Vlaanderen (hoogstamboomgaarden)
Aanleg van houtkanten of -wal	0,4 – 1,25 €/plant 50%-80% van de factuur met een max. van 90€/jaar 25-75 €/are 0,99-2 €/m BO: 37,20-49,68 €/are	
Aanleg van poelen	5 – 10 €/m ² (min. 20m ²) Kleine poel: 62-175 € (BO: 95,45€)	

	Middelgrote poel: 120-275 € (BO: 120,13 €) Grote poel: 144,57-370 € (BO: 144,57€)	
Aanleg van knotbomen	1- 6 €/poot 50% van de factuur met max. van 120€/jaar 3 - 25 €/boom 12,5 €/stek	
Aanleg van bomenrijen	4 -25 €/boom	
Aanleg van (hoogstammige) fruitbomen	4 (min. 10 stuks) - 35 €/boom	
Aanleg van hoogstamboomgaarden	7,5 - 10 €/boom 50% van de aankoopfactuur	
Aanplant van hoogstammige bomen	5-29 €/ boom	
Onderhoud van hagen en heggen	0,5 - 1,5€/m BO: 1,5 €/m	
Onderhoud van houtkanten of -wal	1,25 - 2,40 €/m BO: 20,98 €/are	
Onderhoud van knotbomen	3 - 15 €/boom 2,5-17,5 €/boom > 10 jaar 1-7 €/ boom < 10 jaar	
Onderhoud / herstel van poelen	1 €/m ² 60-125 €/poel 5 - 12,5 €/m ³ Kleine poel: 15 - 87€ (Middel)grote poel: 30 -175€ BO kleine poel: 24,80€ BO middelgrote poel: 34,25€ BO grote poel: 47,75€	
Onderhoud van hoogstamboomgaarden / hoogstammige fruitbomen	2-5 €/boom Gratis gebruik van gronden + opbrengst	
Verplaatsen van afsluitingen ten behoeve van nieuwe aanplantingen	250€/ 100m	
Onderhoud van holle wegen	Aanbesteding 20,98 €/are (BO houtkant)	RL (Haspengouw en Voeren), Tongeren,
Onderhouden van dijken (maai- of graasbeheer)	-	Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen (Damse Vaart)
Braambos (pilot)	-	Beernem, Aalter, Oostkamp, Ruisselede, Wingene, Knesselare, Maldegem, Zomergem
Gebiedsgericht beheren van KLE (pilot)	Beheerovereenkomsten Gemeentelijke subsidiereglementen	Hasselt, Diepenbeek, Alken, Kortesseem, Wellen (5- gemeentenpunt)

Bron: AMS, 2010.

Uit een raadpleging van de gemeentelijke websites bleek dat 189 gemeenten (61%) de aanleg en het onderhoud van kleine landschapselementen op hun grondgebied door eigen subsidiereglementen ondersteunen. In sommige gemeenten zijn landbouwers per definitie uitgesloten van (delen van) het gemeentelijk subsidiereglement aangezien ze beheerovereenkomsten met de VLM kunnen afsluiten. Sommige gemeenten gaven de landbouwers wel een extra vergoeding (supplement op de beheersvergoeding) indien ze een overeenkomst met de VLM sloten. Dit is echter uitdovend. Enkele gemeenten (bv. Aalter, Staden) maken inzake vergoeding ook onderscheid tussen vergoedingen in prioritair gebied van de gemeente en niet-prioritair gebied. Deze gebieden worden bv. afgebakend op basis van het Gemeentelijk Natuurontwikkelingsplan. In Sint-Truiden geeft de gemeente een subsidie of sluit ze een beheercontract af voor percelen waarvan een ruimtelijk uitvoeringsplan oplegt dat het boomgaarden moeten blijven.

Wat opvalt in de tabel is het groot verschil in vergoeding die iemand kan krijgen voor een bepaalde dienst afhankelijk van de gemeente. Soms wordt ook geen onderhoud van hoogstamboomgaarden vergoed omdat men oordeelt dat men een fruitopbrengst heeft. Holle wegen worden door gemeenten in beheer gegeven bij agro-beheersgroepen die dan beheerovereenkomsten met VLM afsluit. De regionale landschappen geven geen vergoeding, ze komen gratis knotten, maar in ruil is de houtopbrengst voor hen of wordt een deel van beheervergoeding doorgestort aan het regionaal landschap.

Kleine landschapselementen zijn ook een habitat voor bepaalde soorten, naast een verhoging van de landschappelijke kwaliteit kan ook de soortendiversiteit worden verhoogd. Dit is een voorbeeld van een win-winsituatie.

3.2.6. Perceelsrandenbeheer

Heel wat diensten die geleverd worden door landbouwers gaan uit van het beheren van randen. Het hoofddoel van het beheren van de randen is dikwijls het beschermen van soorten (vluchtstroken of habitat voorzien), het voorzien van (functionele) agrobiodiversiteit, het beperken van erosie of het beperken van instroming van nutriënten. Daar waar perceelsranden worden ingezet om een specifiek doel te dienen, wordt in onderstaande tabel verwezen naar de paragraaf waar bijkomende informatie voorzien is. In een drietal pilootprojecten worden nieuwe vormen van perceelsranden getest. Dit zijn o.a. perceelsranden met beperkte breedte (bv. 3m.) waardoor ze beter inzetbaar worden in de bedrijfsvoering van de landbouwer en specifieke soorten perceelsranden, zoals de perceelsrand bomenrij en bremstrook die getest worden om de mantel-zoomvegetatie tussen bos en landbouwperceel te versterken. In Tabel 10 wordt een overzicht gegeven.

De aanleg van een perceelsrand is meestal geen doel op zich en kan meerdere doelen dienen. Daarom zijn het goede voorbeelden van win-winsituaties.

Tabel 10: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van perceelrandenbeheer

Geleverde dienst door landbouwers	Richtcijfer vergoeding	Waar
BO perceelsrandenbeheer natuur	1.581 €/ha	Vlaanderen
BO perceelrandenbeheer milieu	845 €/ha	Vlaanderen
Duo- en trioranden (pilot)	Zie 3.2.1 soortenbescherming - akkervogels	
Bloemrijke akkerranden	Zie 3.2.2 (functionele) agrobiodiversiteit	
Pollen- en nectarranden	Zie 3.2.2 (functionele) agrobiodiversiteit	
Perceelsranden t.b.v. erosiebestrijding	Zie 3.2.7 erosiebestrijding	
Randen met beperkte breedte (pilot)	Provincie Oost-Vlaanderen	
Perceelsrandenbeheer bomenrij (pilot)	Beernem, Aalter, Oostkamp, Ruiselede, Wingene, Knesselare, Maldegem, Zomergem (Bulskampveld, Maldegemveld-Drongengoed)	
Perceelsrandenbeheer bremstrook (pilot)		

Bron: AMS, 2010.

3.2.7. Erosiebestrijding

Omdat landbouwers erosiebestrijdende maatregelen nemen op hun terreinen vermindert de sedimentaanvoer naar lagergelegen waterlopen waardoor het overstromingsrisico daalt of modderstromen in lager gelegen gebieden (dorpen) vermeden.

In Tabel 11 worden de initiatieven opgesomd met als doel erosie te bestrijden. Een 30-tal gemeenten geven een premie aan landbouwers voor het inzaaien van groenbedekkers. In het vorige plattelandontwikkelingsprogramma was groenbedekking een agromilieumaatregel die landbouwers konden afsluiten. De maatregel was zeer succesvol. De maatregel werd echter niet opgenomen in het tweede plattelandontwikkelingsprogramma en werd door heel wat gemeenten overgenomen. De gemeente Bertem heeft bovendien nog een aantal andere gemeentelijke subsidiemaatregelen om de erosie te beperken.

Tabel 11: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van erosiebestrijding

Geleverde dienst door landbouwers	Richtcijfer vergoeding	Waar
BO aanleg van grasbufferstroken	0,13 €/m ²	Erosiegevoelige gebieden
BO aanleg van grasgangen	0,13 – 0,16 €/m ²	Erosiegevoelige gebieden
BO aanleg van aarden dammen met erosiepoel	Akker: 4,4 €/m ² Gras: 3,9 €/m ²	Erosiegevoelige gebieden
BO niet-kerende bodembewerking	80 €/ha	Erosiegevoelige gebieden
BO directe inzaai	200 €/ha	Erosiegevoelige gebieden
BO groenbedekking (uitdovend)	50 €/ha	Vlaanderen
Bieten en maïs onder dekvruucht	69-137 €/ha	Bertem
Inzaaien van gras in maïs	75-149 €/ha	Bertem
Omzetten van akkerland naar grasland	75-150 €/ha	Bertem
Behoud strategisch gelegen grasland	75-150 €/ha	Bertem
Inzaaien van groenbedekkers of -bemesters	12,5-50 €/ha	Anzegem, Assenede, Avelgem, Balen, Beernem, Beveren, Bierbeek, Brakel, Galmaarden, Gavere, Gooik, Heuvelland, Hooglede, Ingelmunster, Ieper, Kluisbergen, Kruishoutem, Lichtervelde, Lierde, Merelbeke, Olen, Oosterzele, Pepingen, Poperinge, Roeselare, Rumst, Sint-Truiden, Zingem, Zottegem, Zulte, Zwevegem, stroombekken Vleterbeek
Bufferstroken voor periode van 20 jaar	-	Poperinge
Gemengde grasstroken (erosiestroken i.f.v. akkervogels) (pilot)	Zie 3.2.1 soortenbescherming 'akkervogels'	

Bron: AMS, 2010.

3.2.8. Waterberging, waterconservering, waterkwaliteit, versterking van het watergerelateerd landschap en afvalwaterbehandeling

Er werden 29 fiches ingediend die betrekking hadden op waterbeheer, waarvan een groot deel (12) betrekking hadden op drie projecten, nl. de waterconservering in Wuustwezel, het beekrandenproject van de watering de Dommelvallei en het demoproject 'boeren beheren sloten tegen verdroging'.

In Tabel 12 wordt een overzicht gegeven van diensten die momenteel door landbouwers worden geleverd. Ze worden onderverdeeld in 5 categorieën: waterkwantiteit (waterberging en –conservering), waterkwaliteit, watergerelateerd landschap, afvalwaterbehandeling en integrale projecten. Een deel van de initiatieven zijn piloot- of demoprojecten. In deze projecten wordt de investering of de uitvoeringskost door de projectuitvoerders betaald. Voor de landbouwers is ofwel geen vergoeding voorzien ofwel enkel een vergoeding voor inkomstenderving. Waar het gaat om beheer van waterlopen of (buffer)bekkens in opdracht van openbare besturen, wordt een openbare aanbesteding uitgeschreven.

Tabel 12: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van water

Groep	Geleverde dienst door landbouwers	Richtcijfer vergoeding	Waar
Water-conservering en -berging	Stuwbeheer	Investering stuw + beheer-vergoeding in toekomst?	Wuustwezel, Peer
	Uitslibben van sloten (piloot)	Geen (uitvoeringskosten worden via project betaald), tenzij landbouwer zelf werken uitvoert.	Lampernisse
	Tijdelijk toestaan van wateroverlast na hevige neerslag	Vergoeding provincie (opbrengstderiving)	Westhoek
	Ecologisch oeverbeheer – slotenproject	Vrijwilligersvergoeding	Sint-Laureins, Eeklo – Oost-Vlaanderen
	Onderhoud en beheer van gemeentelijke beken en grachten	Aanbesteding	Boortmeerbeek
	Onderhoud bufferbekken regenwater op industrieterrein	Aanbesteding	Boortmeerbeek
	Heraanleg en onderhoud van een oude rivierarm	Aanbesteding	Boortmeerbeek
	Natuurtechnische inrichting van waterspaarbekken op bedrijfsniveau (piloot)	-	Pittem
Waterkwaliteit	BO water	Grasland: 469-685 €/ha Akker: 252-450 €/ha (afhankelijk van de voorwaarden)	Beheergebieden BO water
	BO mechanische onkruidbestrijding (MO)	Enkel MO: 150 €/ha MO met rijenbespuiting: 50 €/ha	Vlaanderen
	BO biologische landbouw	55-1.750 €/ha	Vlaanderen
	BO milieuvriendelijke sierteelt	75-900 €/ha	Vlaanderen
	BO verwarringstechniek pitfruit	250 €/ha	Vlaanderen
	BO perceelsranden	1.581 €/ha	Vlaanderen
	Vrijwaren van grondwaterkwaliteit in waterwingebied door teeltbeperking, verminderde bemesting, verminderd gebruik bestrijdingsmiddelen	Gratis gebruik gronden	Waterwingebied PIDPA (Antwerpen)
Afvalwater-behandeling	Onderhoud van rietvelden	Aanbesteding	Gooik, Boortmeerbeek
	Beplanting voor waterzuivering	-	Provincie Oost-Vlaanderen
Integraal	Integraal beheer van waterlopen en valleien (bergen, conserveren, structuurherstel, natuurontwikkeling, etc)	Via beheerovereenkomsten perceelsranden, kleine landschapselementen, etc.	West-Vlaanderen (interreg) Herent, Kortenberg, Kampenhout (Weesbeek), strategisch plan “Vallei van de Herk en Mombeek”

Versterken van water-gerelateerd landschap	Zie 3.2.5 kleine landschapselementen en hoogstamboomgaarden Zie 3.2.8 beheer van dijken
--	--

Bron: AMS, 2010.

3.2.9. Maatschappelijke dienstverlening

Landbouwers leveren ook andere maatschappelijke diensten omdat ze specifieke machines in eigendom hebben die ook kunnen ingezet worden voor deze doeleinden. In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de diensten die momenteel door landbouwers worden geleverd. Omdat dit veelal in opdracht van openbare besturen gebeurt, wordt dikwijls een openbare aanbesteding voor de werkzaamheden uitgeschreven. In veel gevallen wordt dit momenteel via agro-aanneming gedaan. Deze maatschappelijke dienstverlening is van belang, aangezien agro-aanneming hierdoor dikwijls ingang vindt bij de groene en blauwe dienstverlening (zie verder). In Tabel 14 wordt een overzicht gegeven van de maatschappelijke dienstverlening.

Tabel 13: overzicht maatschappelijke dienstverlening door landbouwers

Geleverde dienst door landbouwers	Richtcijfer vergoeding	Waar
Sneeuw ruimen in opdracht van gemeenten, bedrijven	Aanbesteding	Limburg (LISRO), luchthaven Zaventem
Zout strooien in opdracht van gemeenten	Aanbesteding	Gooik, Boutersem, Tielt-Winge, Londerzeel, Hoegaarden, Sint-Genesius-Rode

Bron: AMS, 2010.

3.2.10. Ondersteunende initiatieven voor groene en/of blauwe diensten

Van alle ingediende fiches gingen er een groot deel niet over groene of blauwe diensten op zich, maar eerder over ondersteunende factoren voor agrarische dienstverlening. Deze factoren zijn eveneens belangrijk omdat ze de groene en blauwe diensten ondersteunen en landbouwers kunnen helpen overtuigen om meer bijkomende groene en blauwe diensten te leveren. Het betreft:

- Samenaankoop of -gebruik van machines, bv. project "Hagendorser", vzw 't boerenlandschap verhuurt compostkeerder aan andere landbouwers. (RL West-Vlaamse heuvels), SVAL vzw verhuurt oevermaaier aan landbouwers
- Cursussen voor landbouwers, bv. cursus leren beheren, cursussen beheer van kleine landschapselementen door regionale landschappen, etc.
- Demo- of pilootprojecten, bv. demobedrijven voor agromilieu- en natuurmaatregelen, natuurlijk landbouwbeheer, voorbeeldboerderij Neerrepn
- Erosiecoördinatoren, bedrijfsplanners, landschapsplanners
- Kennisdeling tussen landbouwers, bv. kenniscirkel erosie, kenniscirkel BoerENnatuur
- Administratieve ondersteuning, bv. agrobeheergroepen, agro-aanneming
- Draagvlakverbreding: Gluren bij de burens (Limburg, draagvlakverbreding landbouw – natuur); Ganzen, gasten met lasten (Oost-Vlaanderen, draagvlakverbreding); Landschapsbelevissen; SOLABIO draagvlakverbreding agrarisch natuurbeheer d.m.v. demo's
- Ondersteuning voor afvalverwerking: afvoer maaisel of kleinhout, fruit van hoogstamboomgaarden wordt geperst door mobiele sappersmachine.

3.3. Indeling van de groene en/of blauwe diensten op basis van financiering

Bij de bevraging van de instanties is eveneens gevraagd naar de financieringsbron van de verschillende initiatieven. Bij verschillende van deze financieringsvormen is cofinanciering voorzien. In Tabel 13 wordt een overzicht gegeven van de verschillende mogelijke financieringsbronnen voor groene en/of blauwe diensten. Indien beschikbaar werd ook het budget ingevuld.

Tabel 14: indeling groene en blauwe dienstverlening op basis van financieringsbron

Financieringsbron	Onderdeel	Voorbeelden	Budget (€)
Europese middelen	EFRO - Doelstelling 3 Interreg	SOLABIO	€ 8.690.709 EFRO: € 4.345.354
		Interactief waterbeheer - project Dommelvallei	€ 8.017.692 EFRO: € 4.008.846 Dommel: € 240.000
		Waterconservering Wuustwezel (beëindigd INTERREG IIa)	-
		Farmers for Nature (afgelopen)	€ 4.300.000 EFRO: € 2.150.000
		Boeren bouwen aan het landschap (afgelopen)	-
	EFRO - Doelstelling 2 'kennis-economie en innovatie'	ECO ² (Agro-aanneming, Agro-beheersgroepen en project Gentse Kanaalzone)	€ 1.631.600 EFRO: € 652.640
	ELFPO (PDPO) As 1 – demoprojecten ADLO	Boeren beheren samen sloten tegen verdroging	€ 72.050
		demoproject korte omloophout	€ 75.000
	ELFPO (PDPO) As 2 – agromilieumaatregelen	BO perceelsrandenbeheer	€ 2.428.095
		BO kleine landschapselementen	€ 401.153
		BO water	€ 13.408.873
		BO soortenbescherming	€ 168.786
		BO erosiebestrijding	€ 1.013.522
	ELFPO (PDPO) As 3 – gebiedsgerichte werking	Erven in het landschap (Antwerpen)	€ 355.056
		Erfbeplanting en landschapsintegratie van land- en tuinbouwbedrijven in Vlaams-Brabant	€ 71.314
		demobedrijven voor agromilieuen natuurmaatregelen	€ 97.750
	ELFPO (PDPO) As 4 - LEADER	Begrazing met Kempens Heideschaap	€ 65.245
		Ondersteuning van de hopsector in West-Vlaanderen	€ 94.136
		Exotenproject	€ 95.200
		Landbouw en landschapszorg hand in hand in de Kolonies (herstel drevenpatroon)	€ 139.070
		Kenniscirkel erosie	€ 70.550
		Duurzaam behoud Haspengouws landschap (o.a. Hagendorser, mobiele sappers)	€ 656.084
	Gewestelijke middelen	Openbare aanbestedingen	Overheidsopdrachten voor natuurbeheer (ANB)
Begrazingsprojecten (W&Z)			-
Subsidies of agromilieumaatregelen		Hamsterproject ANB (graanafkoop)	-

		Botanisch beheer VLM	€ 665.790
	Projectwerking	Groen bekken van de Weesbeek (RWO)	€ 172.800
	Fondsen	Agrarisch stuwpeilbeheer – vallei van de Dommel (Rubiconfonds)	-
Erosiefonds ALBON		-	
Provinciale middelen	Openbare aanbesteding	Maai- en grasbeheer	-
	Subsidies	Soortenbescherming, landschapsbeheer, landschapsonderhoud door boeren en tuinders	Zie 3.2
	Projectwerking	Zaadmengsels fauna-akker, soortenbescherming (nestkasten)	-
		demo natuurrijk landbouwbeheer	€ 25.000
	Schadevergoeding	Overstromingen	-
	Cofinanciering EFRO, ELFPO (PDPO)	Erfbeplanting, landschapsbeheer Brechtse Heide	-
Gemeentelijke middelen	Openbare aanbestedingen	Wegbermen, zout strooien, sneeuw ruimen, begrazing percelen, beplantingswerken, allerlei maaiwerkzaamheden.	-
	Subsidies	Kleine landschapselementen, groenbedekking, soortenbescherming, wegbermen, erosie, etc.	Zie 3.2
	Cofinanciering EFRO, ELFPO (PDPO) (Gemeentelijk MiNa-fonds, gemeentelijke middelen)	Interactief waterbeheer (Waterconserving Wuustwezel, beekrandenproject Dommelvallei)	-
Eigen middelen organisatie	Financiering vanuit vzw (Natuurpunt, LISRO, SVAL, regionale landschappen)	Natuur- en landschapsbeheer	-
		graas- en maaiprojecten	-
		projecten en werking regionale landschappen	-
	Private bedrijven	Maaibeheer PIDPA (afgelopen)	-
	Polders en wateringen (openbaar bestuur)	Samenwerking Land en Water Sint-Truiden, beheer van de historische polderdijken	-
Marktmechanismen	Labels	B.Akkerbrood	-
Private fondsen		SVAL – bedrijven aanzetten om 25€ te geven om 120m ² bloemrijke akkerrand of 1.000m ² ecologisch oeverbeheer te sponsoren.	-
		ECO ² - landschappelijke buffering in Gentse Kanaalzone – bijkomende vergoeding ondersteund door bedrijven in de Gentse Kanaalzone	€ 85.000 (privaat deel)

Bron: AMS, 2010.

Soms wordt ook enkel grond ter beschikking gesteld d.m.v. een gebruiksovereenkomst of concessie (Natuurpunt, ANB, provincies, gemeenten, etc.) of heeft de landbouwer enkel voordeel in natura (maaisel).

3.4. Indeling van de groene en/of blauwe diensten op basis van organisatievorm

De initiatieven worden in Tabel 15 ook nog eens onderverdeeld naar organisatievorm. Heel wat initiatieven horen immers tot een zelfde project. Er is uiteraard een sterk verband tussen de organisatievorm en de financieringsbron.

Tabel 15: indeling groene en blauwe dienstverlening op basis van organisatievorm

	Landbouwers die	Projecten - voorbeelden
Individueel	Beheerovereenkomsten / agromilieumaatregelen afsluiten (ANB, VLM)	Alle agromilieumaatregelen bij VLM en ALV, beheerovereenkomsten voor hamsters bij ANB
	Gebruiks- of beheercontracten afsluiten met vzw's (bv. Natuurpunt), gemeenten, provincies, ANB, etc.	(Botanisch) beheren van terreinen (maai- en grasbeheer),
	Individuele maatregelen bij organisaties zoals vzw's, RL, gemeenten, etc.	Ophangen van nestkasten voor soorten, maaien van duoranden op erosiestroken in Sint-Truiden
Samenwerking - specifiek ontwikkelde organisatievormen (wijder draagvlak dan individueel project)	Vennoot in Agro-aaneming	Peer en Hechtel-Eksel (exotenproject), Kessel-Lo (maaien provinciedomein), samenwerking Limburgse bosgroepen, Gooik (onderhoud wandelweg, aanplanting bermen, onderhoud rietvelden), Boortmeerbeek (onderhoud amfibieënpoeien, onderhoud en natuurvriendelijk beheer grachten en beken, heraanleg oude rivierarm), Tielt-Winge (beheer wegbermen), Haspengouw-Voeren (onderhoud wandelnetwerk, onderhoud holle wegen)
	Lid van een agro-beheersgroep (ABG)	1. ABG Sint-Denijs Zwevegem (AKV) 2. ABG Kruibeke (WV) 3. ABG Wuustwezel (Water) 4. ABG Haspengouw – Voeren (holle wegen) 5. ABG Landschapszorg ABL 6. ABG Dijleland 15-tal in oprichting, waaronder ABG Beverhoutsveld Beernem en ABG Tongeren
	Lid van een vzw voor agrarisch natuurbeheer	1. vzw 't Boerenlandschap 2. vzw samenwerking voor het agrarisch landschap (SVAL) 3. vzw landschapszorg ABL
Samenwerking - projectstructuren waarin (o.a.) landbouwers verenigd worden	Demonstratieprojecten voor andere landbouwers, uittesten nieuwe beheermaatregelen of pilootprojecten	Projecten in kader van SOLABIO, ADLO-demoprojecten of gemeentelijke proefprojecten (o.a. habitatboerderijen, demoproject randen met beperkte breedte, proeven met duo- en trioranden, pollen- en nectarranden, boeren beheren samen sloten tegen verdroging, proef inzaaien van percelen met zomer-/wintergraan t.v.v. geelgors)
	Integrale projectwerking – ruimer dan landbouw	Groen bekken van de Weesbeek, Gemeenten adopteren Limburgse soorten, Strategisch project Herk en Mombeek

Bron: AMS, 2010.

De voordelen van een projectwerking is dat er meer win-winsituaties mogelijk zijn en er meer gebiedsgericht gewerkt kan worden. In termen van biodiversiteit of erosiebestrijding kunnen gebiedsgerichte initiatieven doeltreffender zijn aangezien er bv. meer aaneensluitende randen zijn.

4. Methodiek voor de analyse van de cases

In dit hoofdstuk beschrijven we de methodiek voor de analyse van de praktijkvoorbeelden. Doel van de analyse van de praktijkvoorbeelden was om binnen een zo kort mogelijk tijdsbestek een zicht te krijgen op de samenwerking met landbouwers, de stimulerende en belemmerende factoren en de procesmatige en organisatorische aspecten die van belang zijn bij groene en blauwe diensten. De verschillende praktijkvoorbeelden werden aldus op een vergelijkbare wijze geanalyseerd en er kunnen overeenkomsten worden ontdekt. Het gaat hierbij om een eerste peiling naar de ervaringen met de toepassing van groene en blauwe diensten: Waarom werkt men samen met landbouwers? Waar loopt men tegenaan? Wat stimuleert en belemmert landbouwers om groene en blauwe diensten te leveren?

Het is belangrijk te weten dat onderstaande bevindingen het resultaat zijn van experteninterviews, het is de mening van de instanties die wordt weergegeven. Hierdoor is het niet mogelijk een volledig overzicht te geven van de potenties van groene en blauwe diensten voor het natuur- en waterbeheer. Hiervoor is de bevraging te beperkt. Wel geven de instanties een goed beeld van de kansen en belemmeringen die men in de praktijk tegenkomt en ze kunnen daarom bijzonder waardevol zijn voor instanties die eveneens met groene en blauwe diensten aan de slag willen gaan.

4.1. Selectie en beschrijving van de cases

Uit de ingediende fiches werden er een aantal gekozen om van nabij te onderzoeken. Bij de keuze van de initiatieven hebben een aantal overwegingen een rol gespeeld. Zo was het de bedoeling om een zo groot mogelijk bereik van doelen van groene en blauwe diensten (zie 3.2) te onderzoeken, om een zo breed mogelijk beeld te verkrijgen. Daarnaast hebben we ook gekozen voor initiatieven die bij voorkeur lopend of afgelopen zijn. Bij initiatieven die net opgestart werden, is het moeilijker om al naar stimulerende en belemmerende factoren te peilen. Ook werd gekozen om verschillende types van instanties te bevragen: een waterbeheerder, een provinciebestuur, een regionaal landschap, een proefcentrum, etc. De gekozen instanties hadden ook steeds meerdere fiches ingediend en hebben tijdens de e-mailbevraging aangegeven te willen meewerken aan dit tweede deel van de studie.

De uiteindelijke selectie van initiatieven is tot stand gekomen in overleg met de opdrachtgevers van de studie. In Tabel 16 wordt een overzicht gegeven van de bevraagde instanties, respondenten en de cases die werden besproken. Meer informatie over deze cases is terug te vinden in bijlage 4.

Tabel 16: geselecteerde instanties, respondenten en cases

Instanties	Respondent(en)	Case(s)
Het provinciaal centrum voor landbouw en milieu (PROCLAM)	Mathias D'Hooghe Pieter Verdonckt	<ul style="list-style-type: none"> - Boeren beheren sloten tegen verdroging (demonstratieproject) - Experimenten trioranden en pollen- en nectarranden (ikv SOLABIO) - Experiment Korte Omloophout
Waterwegen en Zeekanaal	Ben Quintelier	<ul style="list-style-type: none"> - Schapenbegrazing op de Scheldedijken - Weidevogelbeheer in het GOG Kruikeke-Bazel-Rupelmonde (KBR)
Dienst Landbouw en platteland van de provincie Oost-Vlaanderen	Hadewijch Georges Luc Vande Ryse	<ul style="list-style-type: none"> - Boeren bouwen aan het landschap (BOBOL) - Experimenten met fourageervelden (ikv natuurrijk Landbouwbeheer) - Experimenten met bloemrijke akkerranden (ikv

		natuurrijk Landbouwbeheer) - Experimenten met randen met beperkte breedte (ikv SOLABIO) - Oeverrandenbeheer (SVAL vzw) - Kenniscirkels erosie
Provinciale en Intercommunale Drinkwatermaatschappij van de Provincie Antwerpen (PIDPA)	Hilde Syen Karel De Mey	- Grondwaterkwaliteit in waterwingebieden
Vlaamse Landmaatschappij (VLM)	Marion Liberloo	- Experimenten met bloemenranden - Experimenten met akkervogelranden - Experimenten met weidevogelranden - Experimenten met beetle banks - Experimenten met mantelzoomvegetaties (allen in kader van SOLABIO)
Watering De Dommelvallei	Annelies Gorissen Eddy Kesters	- Beekrandenproject
Regionaal Landschap Haspengouw-Voeren	An Digneffe Inge Nevelsteen	- Voobeeldboerderijen – B.akkerbrood - Begrazing van hoogstamboomgaarden - Onderhoud van het wandelnetwerk Voeren en holle wegen (i.s.m. agro-beheersgroepen en agro-aanneming) - Hagendorser (i.s.m. agro-aanneming) - Educatie Cursus Leren Beheren (i.s.m. PROCLAM)
Agro-aanneming	Bart Schoukens	- Allerlei groene, blauwe en maatschappelijke diensten
Agro-beheersgroepen	Sven Defrijn	- De 6 actieve agro-beheersgroepen en de 15 opstartende
Natuurpunt	Kathleen Bervoets Peter Symens	- Gebruiksovereenkomsten met landbouwers

Bron: AMS, 2010.

De analyse heeft plaatsgevonden aan de hand van een open interview, waarbij alle instanties dezelfde vragenlijst (bijlage 3) op voorhand doorkregen, waardoor ze zich konden voorbereiden en waardoor de analyse op gestructureerde wijze is uitgevoerd. Op voorhand werd de ingediende fiche bestudeerd en werd achtergrondinformatie over de case opgezocht.

4.2. Samenwerking met de landbouwers op vlak van groene en/of blauwe diensten

Er werd nagevraagd welke diensten de landbouwers juist leveren en wat de verhouding is van de diensten door de landbouw geleverd vs. het volledige initiatief. Tevens werd gevraagd naar de motivatie van de instanties om dit met landbouwers te realiseren en of de verwachtingen van het samenwerken met de landbouwers werden ingelost. Het al dan niet voldoen aan de verwachtingen kan verklaard worden aan de hand van de stimulerende en belemmerende factoren. Tevens werd nagegaan hoe men de landbouwers trachtte te bereiken en welk type landbouwer uiteindelijk bereid was om de groene en/of blauwe diensten te leveren.

4.3. Stimulerende en belemmerende factoren

Vervolgens werd geanalyseerd wat de mogelijke stimulerende of belemmerende factoren zijn waardoor landbouwers al of niet geneigd zijn om zich in te zetten voor groene en/of blauwe diensten. In de vragenlijst werd dit als een open vraag aan de instanties gesteld, maar in de voorbereiding van

de interviews werd reeds wat literatuur doorgenomen om zo een zicht te krijgen op mogelijke stimulerende en belemmerende factoren. De door de instanties genoemde stimulerende en belemmerende factoren werden zoveel mogelijk in onderstaand schema samengevat.

In Tabel 17 wordt een overzicht gegeven van in de literatuur teruggevonden stimulerende en belemmerende factoren.

Tabel 17: overzicht stimulerende en belemmerende factoren

	Stimulerende factor	Beperkende factor
Rentabiliteit	<ul style="list-style-type: none"> - extra vergoeding - verwachting dat het bijdraagt aan meer gewin voor de neventak (hoevetoerisme, thuisverkoop) - manier om uit slechte grond of overhoekjes toch een opbrengst te halen 	<ul style="list-style-type: none"> - onvoldoende vergoeding - sterke economische prestatiedruk
Niet-geldelijke factoren	<ul style="list-style-type: none"> - draagt bij tot een beter imago - maatschappelijke waardering, erkenning - oprechte interesse in natuur, landschap en milieu 	<ul style="list-style-type: none"> - geen interesse
Functionaliteit van de maatregel voor zijn bedrijf	<ul style="list-style-type: none"> - maatregel is functioneel voor bedrijf of bespaart kosten 	<ul style="list-style-type: none"> - angst voor onkruiden, plagen, negatieve effecten (risico's)
Beleid	<ul style="list-style-type: none"> - betrouwbaar, bestendig beleid 	<ul style="list-style-type: none"> - angst voor planologische schaduwwerking - angst voor beknotting van de vrijheid
Sociale aspecten – samenwerking	<ul style="list-style-type: none"> - overtuigd door collega-landbouwers - initiatieven rond 'sociaal leren' - strategische alliantie met sleutelpartners 	<ul style="list-style-type: none"> - angst voor sociale afkeuring ("groene" stempel) - familiale aspecten of conflicten met burens of natuurorganisaties
Regelgeving	<ul style="list-style-type: none"> - heldere, duurzame regelgeving (werkbaar, duidelijk, consistent) 	<ul style="list-style-type: none"> - angst voor controles - administratieve rompslomp - problemen met diverse (sectorale) wetgevingen
Zichtbaarheid van het resultaat	<ul style="list-style-type: none"> - zichtbaar resultaat op opbrengst van gewas - zichtbaar resultaat op vlak van natuur en landschap 	<ul style="list-style-type: none"> - resultaten en effecten niet zichtbaar of tastbaar / praktisch nut er niet van inzien.
Inpasbaarheid in de bedrijfsvoering	<ul style="list-style-type: none"> - inpasbaar qua tijdsbesteding, intensiteit, in de kavel 	<ul style="list-style-type: none"> - te grote investering (tijd, arbeid, loonwerk) - vergt aanpassing van de bedrijfsvoering
Kennis en communicatie	<ul style="list-style-type: none"> - begeleiding en advies - demonstraties 	<ul style="list-style-type: none"> - gebrek aan kennis - slechte toegankelijkheid van de kennis - slechte communicatie

Bron: van Alebeek et al., 2004.

Daarnaast werd gevraagd naar de volgens hen drie belangrijkste kritieke succesfactoren, de eisen waaraan nieuwe instrumenten (bv. agromilieumaatregelen) zouden moeten voldoen en (eventuele) aanbevelingen voor de huidige instrumenten.

4.4. Procesmatige en organisatorische aspecten

Elk project wordt gekenmerkt door een eigen manier van aanpak. De manier waarop initiatieven worden gevoerd kan het succes zeer sterk bepalen. Naast wat er gebeurt, is de manier waarop ook van groot belang. Een aantal aspecten zijn op procesmatig of organisatorisch vlak van belang. Bij de interviews werd aandacht geschonken aan volgende aspecten:

1. Bestuurlijke samenwerking (organisatievorm). De organisatievorm hangt nauw samen met de financiering en specifieke problemen die ondervonden worden bij het combineren van verschillende financieringsmiddelen. Er werd gepeild naar de vergoeding of voordelen in natura voor de landbouwer, de financiering, specifieke juridische en fiscale aspecten van de organisatievorm. Tevens werd gepeild naar de duidelijkheid van verantwoordelijkheden (monitoring van het project en eventuele gevolgen van het niet-naleven van de voorwaarden) en als het juridisch kader toereikend was.
2. Machtsposities. Er werd gevraagd naar de inschatting van het belang van de projectleider en de factoren die deze moet hebben om het vertrouwen van de landbouwer te winnen. Indien er een onteigening had plaatsgevonden, werd nagevraagd of deze landbouwers betrokken werden of wilden worden bij de groene en blauwe dienst.
3. Flexibiliteit. Er werd nagevraagd of de maatregel werd bijgesteld na overleg met de landbouwers.
4. Kennis en communicatie. Er wordt nagegaan of de betrokken landbouwers ooit samengebracht werden en of dit geleid heeft tot kennisuitwisseling. Uit de participatie kan bovendien ook blijken of de kennis van de landbouwer gebruikt werd om de maatregel bij te sturen.
5. Schaalaspecten. Hierbij werd gevraagd naar het belang van de gebiedsvisie en de mogelijkheden voor verdere opschaling van het project of initiatief.

4.5. Problemen met de regelgeving en aanbevelingen

Uit de interviews bleek dat er heel wat (praktische) problemen waren rond regelgeving. Daarom wordt ervoor geopteerd deze in een aparte paragraaf onder te brengen. Tevens werd aan de instanties gevraagd of ze aanbevelingen hadden om de belemmerende factoren te overwinnen. Aangezien de meeste hiervan ook betrekking hadden op de regelgeving, worden ze samen behandeld.

5. Resultaten van de interviews

In dit hoofdstuk worden de resultaten weergegeven van de 10 interviews op vlak van samenwerking met landbouwers, stimulerende en belemmerende factoren en enkele procesmatige en organisatorische aspecten.

5.1. Samenwerking met landbouwers op vlak van groene en/of blauwe diensten

5.1.1. Geleverde diensten en voorwaarden

De geleverde diensten en de voorwaarden (beheerseisen) die daar aan gekoppeld worden, zijn mede afhankelijk van het type initiatief. In wordt getracht de verschillende cases samen te vatten in vijf groepen van initiatieven. Deze indeling is afwijkend van de indelingen in het eerste deel van de studie omdat uit de interviews bleek dat het per type initiatief gelijkaardige antwoorden voorkwamen. In vergelijking met de indelingen in het eerste deel van de studie, toont deze opdeling de grootste gelijkheid met de indeling naar financieringsvorm.

Tabel 18: soorten geleverde diensten

Groep initiatieven	Cases	Voorwaarden
Initiatieven in de demo- of experimentfase	Solabio-projecten (trioranden, pollen- en nectarranden, randen met beperkte breedte, bloemenranden, akkervogelranden, weidevogelranden, mantelzoom-vegetaties, beetle banks)	De meerderheid van de projecten komt neer op het inzaaien van een grasstrook met een bepaald mengsel. De basisprincipes zijn gelijk aan die van de beheerovereenkomst, maar kunnen in functie van de proef aangepast worden.
	Korte omloophout	Aanplanten van een perceel met korte omloophout
	Voorbeeldboerderijen = habitatboerderijen – B. akkerbrood	Neerrepen: beheer gericht op akkervogels Tongeren: beheer gericht op KLE, steenmuis, eikelmuis en das
Initiatieven met beheerovereenkomsten (VLM)	Beekrandenproject Agro-beheersgroepen: akkervogels, kleine landschapselementen, holle wegen	Volgens bepalingen van de beheerovereenkomst
Initiatieven met gebruiksovereenkomsten	Gebruiksovereenkomsten Natuurpunt	Maaien en beweiden van terreinen volgens specifiek opgelegde beheerseisen op vlak van veebezetting (max. 2 GVE/ha), inscharringsdata, maaidata, maaifrequentie, gebruik van machines, verbod op bemesting en gewasbeschermingsmiddelen.
	Gebruiksovereenkomsten PIDPA	Oude overeenkomsten: wettelijke beperkingen en teeltbeperking (enkel wei- en hooiland) Nieuwe overeenkomsten: verstrengde normen inzake bemesting, gebruik bestrijdingsmiddelen en teelttechnische maatregelen.

	Schapenbegrazing op Scheldedijken	Schapenbegrazing aan max. 2 GVE/ ha, een deel maaien i.p.v. beweiden is mogelijk na melding, voorkeur voor streekeigen soorten.
	Weidevogelbeheer in GOG KBR	Onderhoudsovereenkomst t.b.v. weidevogels: bemestingsverbod, maaien en beweiden na 15 juni.
Initiatieven rond waterbeheer	Oeverrandenbeheer (SVAL)	Maaien van de oeverranden van percelen op een tijdstip dat het voor de landbouwer past en d.m.v. gehuurde maaier.
	Demoproject 'Boeren beheren sloten tegen verdroging'	Enmalig uitdiepen van verlande sloten met specifieke aandacht voor de trappelzone
	Waterconservering Wuustwezel (agro-beheersgroep)	Beheren van stuwtjes in het agrarisch gebied
	Agro-aaneming: onderhoud rietvelden, oeverrandenbeheer, verwijderen van exoten uit het water	Volgens voorwaarden in het bestek
Initiatieven rond landschapsonderhoud	Begrazing van hoogstamboomgaarden	Volgens voorwaarden in het bestek
	Onderhoud van wandelnetwerk Voeren en holle wegen	Volgens de voorwaarden in het bestek of de beheerovereenkomst
	Hagendorser	Volgens afspraak met vrager
	Projecten agro-aaneming: hagen scheren, onderhoud KLE, poelen aanleggen, maaiwerken, aanplantingen doen, bermbeheer, afsluitingen zetten, nestkasten hangen)	Volgens voorwaarden in het bestek
	Projecten agro-beheersgroepen: schapenbegrazing Kempen, botanisch beheer Beernem, nazorg ruilverkaveling Merksplas	Volgens voorwaarden in de beheerovereenkomst of onderhandelde voorwaarden
Maatschappelijke diensten	Projecten agro-aaneming (sneeuw ruimen, zout strooien, onderhoud schooltuinen, onderhoud wandelnetwerk, winterdienst luchthaven, etc.)	Volgens voorwaarden in het bestek

Bron: AMS, 2010.

5.1.2. Verhouding van de diensten ten opzichte van de rest van het project, initiatief of de werking

Bij de experimentele projecten rond dienstverlening is de soort dienst die wordt gevraagd steeds het belangrijkste aspect van het project, dit is logisch gezien de doelstelling van deze experimenten. Daarnaast is ook het geven van informatie en het organiseren van demonstraties en veldexcursies belangrijk in deze projecten. Binnen het project *SOLABIO* maken de experimenten deel uit van de hefboom BoerENNatuur, de grootste (degene met de meeste partners) van de vier hefbomen in *SOLABIO*.

In het project *korte omloophout* zijn ook andere stakeholders zoals particulieren en industriëlen betrokken. Landbouwers zijn slechts één van de stakeholders in het project.

Voor het project *Natuurrijk landbouwbeheer* van de provincie Oost-Vlaanderen wordt ca. 1/3 van het budget gebruikt voor vergoedingen aan landbouwers, bij *BOBOL* (Boeren bouwen aan het landschap)

was dit een kwart. De rest van het budget van het project *Natuurlijk landbouwbeheer* gaat naar initiatieven voor een ruimere doelgroep (bv. imkers, jagers, particulieren en gemeenten) alsook naar communicatie en kennisuitwisseling.

Bij de initiatieven van W&Z is landbouw de derde partner, naast ANB en Natuurpunt. Voor het initiatief *Weidevogelbeheer in het GOG KBR* is een derde van het projectgebied in beheer door landbouwers. Bij PIDPA is 26% van de gronden in hun eigendom landbouwgrond die terug in gebruik wordt gegeven aan landbouwers.

Het *beekrandenproject* is binnen het Interreg-project *Interactief waterbeheer in de grensregio Vlaanderen-Nederland* waar het deel van uitmaakt een klein project. Het budget is 240.000€ op een totaalbudget van 8 miljoen euro voor het Interreg-project.

Bijna alle initiatieven van het regionaal landschap Haspengouw-Voeren hebben landbouwers als doelgroep. Een zeer groot aandeel van het werkingsgebied van het Regionaal Landschap bestaat immers uit landbouwgrond. Groene en/of blauwe diensten maken dus een belangrijk onderdeel uit van hun werking.

Bij *agro-aanneming* maken groenblauwe diensten zo'n 80 a 90% uit van het aantal werken en het aantal ingezette landbouwers. Naar omzet zijn de winterdiensten echter de belangrijkste. Agro-aanneming en agro-beheersgroepen maken onderdeel uit van het ECO²-project, dat naast deze twee pijlers ook nog een project rond landschapsintegratie van de Gentse Kanaalzone omvat.

Bij Natuurpunt wordt ca. een kwart van de reservaatoppervlakte door landbouwers beheerd, dit is bijna alles waarvoor het beheer gericht is op het herstel van oude landbouwsystemen. Het andere driekwart van de oppervlakte zijn meren, moerassen, watervlakken, etc. die niet door landbouwers worden beheerd.

Conclusie

Bij de meeste instanties maakt agrarische dienstverlening een belangrijk onderdeel uit van hun werking.

5.1.3. Motivatie van de vrager van groene en/of blauwe diensten om met landbouwers samen te werken

Voor de instanties met experimentele projecten of demonstratieprojecten is landbouw de meest logische partner om mee samen te werken aangezien ze hun gronden nodig hebben om het experiment op uit te voeren. Voor de overige initiatieven blijkt verbreding van het draagvlak en de creatie van een win-winsituatie een belangrijke motivatie te zijn, bv. na onteigening van gronden van landbouwers, het stimuleren van de lokale werkgelegenheid (verhogen van het inkomen van landbouwers) of het verminderen van het spanningsveld tussen landbouw en natuur. Onder win-win wordt door de instanties ook aangehaald dat de landbouwers de nodige ervaring (gebiedservaring of -kennis, ervaring met de gevraagde types werk) of de geschikte machines hebben.

Kostprijs wordt minder als argument aangehaald. Bij gebruiksovereenkomsten kan dit een argument zijn, maar bij het aannemingswerk blijkt dit niet het geval te zijn. De landbouwers halen immers niet alle opdrachten binnen.

Andere argumenten die werden aangehaald zijn dat werken met landbouwers ook sensibiliserend werkt en dat een landbouwer zelfstandig kan werken en meer betrokkenheid toont dan bv. reguliere aannemers of loonwerkers.

Conclusie

Voor de meeste instanties is de grootste motivatie om met landbouwers samen te werken draagvlakverbreding.

5.1.4. Verwachtingen van de vrager van het samenwerken met landbouwers – deelnamegraad

Bij deze vraag werd gepeild naar de verwachtingen inzake deelnamegraad aan het project of initiatief en of dit volgens de doelstelling van het project was. Tevens werd gevraagd of vraag en aanbod inzake dienstverlening in evenwicht zijn.

Bij de meeste initiatieven werden de verwachtingen (ruim) ingelost. Ook hier is er een duidelijk onderscheid naar soort geleverde dienst (indeling cfr. Tabel 18):

- Bij initiatieven met gebruiksovereenkomsten blijkt de vraag het aanbod steeds te overtreffen. Organisaties als Natuurpunt, W&Z en PIDPA hebben geen moeilijkheden om landbouwers te vinden die hun gronden gratis willen beheren. Ook als de huidige gebruiker stopt, zijn er genoeg kandidaten om het gebruik over te nemen. Natuurpunt werkt samen met een 700-tal landbouwers, W&Z met 49 landbouwers (43 in GOG KBR en 6 schapenboeren) en PIDPA met 72 landbouwers. Bij Natuurpunt worden waar het beheer het vraagt, landbouwers ingeschakeld. Er zijn binnen de huidige domeinen van Natuurpunt niet meer mogelijkheden om te groeien, terwijl W&Z aangeeft dat er nog wel mogelijkheden zijn om nog meer gronden in beheer te geven bij landbouwers.
- Bij experimentele projecten is de bereidheid tot deelname afhankelijk van het soort project. Voor het project *trioranden* waren slechts 3 op de 25 gecontacteerde landbouwers bereid om deel te nemen, bij het project *bloeiende graanranden* was de deelnamebereidheid 1 op 2 landbouwers (15 landbouwers nemen deel), bij het project *fourageervelden* was de deelnamebereidheid 1 op 8. Bij het project *randenbeheer met beperkte breedte* was de deelnamebereidheid groot, er zijn 18 deelnemende landbouwers. Voor het project *pollen- en nectarranden* waren 6 van de 15 gecontacteerde landbouwers bereid deel te nemen. Aan het proefproject *mantelzoomvegetaties* nemen 10 landbouwers deel en aan de proefprojecten *akkervogelbeheer* nemen 13 landbouwers deel. Men had de deelnamebereidheid voor de laatste project minder groot ingeschat. Voor het SOLABIO-proefproject *weidevogelbeheer* was de deelnamebereidheid dan weer lager dan verwacht. Hieraan nemen 4 landbouwers deel. Aan het project *bloemrijke akkerranden* nemen 3 landbouwers deel en aan het “beetle banks” project neemt 1 landbouwer deel. Bij het project *korteomloophout* was de landbouwer zelf vragende partij. Voor het demoproject *Boeren beheren samen sloten tegen verdroging* was slechts 1 landbouwer (van de 36 in het gebied) niet bereid om deel te nemen omwille van praktische redenen.

- Bij initiatieven rond landschapsonderhoud is de deelnamebereidheid goed. Voor het project *voorbeeldboerderijen* had men aan 3 landbouwers gevraagd om een voorbeeldboerderij op te starten en twee werden bereid gevonden dit te doen. Voor het project B. akkerbrood waren er vorig jaar twee deelnemende landbouwers en dit jaar waarschijnlijk slechts één. Bij het project *Hagendorser* zijn er 3 landbouwers-scheerders (die de machine bedienen), terwijl er al een veelvoud van landbouwers en particulieren gebruik van gemaakt hebben. Voor het onderhoud van het wandelnetwerk Voeren, de holle wegen en de houtkanten heeft het regionaal landschap al 35 landbouwers warm gekregen. De 9 landbouwers van Voeren zullen zich trouwens verenigen in een agro-beheersgroep. Voor de begrazing van de hoogstamboomgaarden in Sint-Truiden is men wel actief op zoek moeten gaan naar landbouwers die dit wilden doen. Momenteel is er 1 landbouwer actief.
- Bij *agro-aanname* zijn de verwachtingen ruim ingelost, momenteel heeft men drie- tot vierhonderd vennoten en men verwacht dat dit aantal nog zal toenemen. Ook de agro-beheersgroepen beginnen goed te lopen. Elke agro-beheersgroep bestaat uit zo'n 15 landbouwers, bij pas opgestarte is dit 5 à 10.
- vzw SVAL bestaat uit een kern 4 landbouwers die de machine mee hebben ontwikkeld. Een 12-tal landbouwers hebben er momenteel gebruik van gemaakt, maar de vzw krijgt veel vragen over hun werking, waardoor ze verwachten dat dit aantal nog sterk kan toenemen. Het aantal gebruikers wisselt van jaar tot jaar en is sterk afhankelijk van de weersomstandigheden na de oogst.

Een aantal instanties haalden enkele belangrijke nuances aan bij de vraag naar deelnamebereidheid en verwachtingen, namelijk:

- Dienstverlening moet een niche blijven: niet elke landbouwer moet bereid zijn hieraan deel te nemen. Een te groot aanbod kan immers leiden tot concurrentie en lagere prijzen.
- Er is een belangrijke nuance tussen interesse hebben om deel te nemen en de mogelijkheid hebben om deel te nemen. De deelname is immers van vele factoren afhankelijk. De factoren die deelnamebereidheid beïnvloeden hebben zowel te maken met het ondernemingstype (zie 5.1.6) als met andere belemmerende factoren (zie 5.2.2).
- Meestal wordt vooraf al een positieve selectie gemaakt van mogelijks geïnteresseerde landbouwers, hierdoor kan de deelnamebereidheid groter lijken dan ze in werkelijkheid is. Bij experimenten wordt ervaren dat hoe meer een experiment afwijkt van wat in de huidige (VLM-)beheerovereenkomst gevraagd of indien de gevraagde oppervlakte te groot of te klein wordt geacht, zonder dat daar een passende vergoeding tegenover staat, hoe moeilijker het is om deelnemers te vinden.
- Bij het zoeken naar landbouwers voor deelname aan proeven wordt de communicatie afgestemd op het budget voor de proef. Het heeft immers geen zin om meer landbouwers te zoeken dan men nodig heeft of dat het budget toelaat.

5.1.5. Hoe geschikte landbouwers vinden voor het leveren van groene en/of blauwe diensten?

Om geschikte landbouwers te vinden worden verschillende fora gebruikt. De belangrijkste manier om landbouwers te contacteren is via de bedrijfsplanners van VLM. Zij maken al een positieve selectie van mogelijk geïnteresseerde landbouwers op basis van hun kennis van de landbouwbedrijven en bovendien genieten de bedrijfsplanners het vertrouwen van de landbouwers. Ook de contacten met de

plaatselijke landbouworganisaties (regioconsulenten Boerenbond of plaatselijke bedrijfsgilden) blijken belangrijk bij het vinden van geschikte landbouwers. Soms worden landbouwers ook persoonlijk gecontacteerd, bv. omdat men ze kent uit een vorig project of omdat het gebiedsgericht gewenst is dat de landbouwers deelnemen. Ook worden geschikte landbouwers gezocht via allerhande publicaties zoals artikeltjes in plaatselijke media (gemeentekrantje), vakpers, eigen nieuwsbrief, landschapskrant, of via aanbesteding, etc. Informatievergaderingen, studiedagen of themadagen zijn ook manieren om geschikte landbouwers te vinden.

In de verschillende initiatieven werd een duidelijk effect van de mond-aan-mondreclame gevoeld. Sommige landbouwers komen zich na verloop van tijd spontaan aanmelden. Er is in de meeste initiatieven duidelijk sprake van een olievlekeffect. Als een landbouwer met aanzien zich bereid verklaart om deel te nemen, volgen andere landbouwers ook.

Landbouwers blijken in het begin ook zeer kritisch te staan ten opzichte van de verschillende vormen van dienstverlening. Persoonlijk contact wordt door de verschillende instanties dan ook noodzakelijk geacht. Het is belangrijk de situatie van de landbouwer goed te kennen en hem individueel advies en begeleiding te geven over wat je hem komt voorstellen. Bij informatievergaderingen in groep is het opletten, soms kan dit een averechts effect hebben: elkaar opstoken, enkel degenen met een grote mond geven hun mening, etc. Bij infovergaderingen in groep wordt lokaal draagvlak vanuit een lokale bedrijfsgilde, de plaatselijke schepen van landbouw of een landbouwer met aanzien als zeer belangrijk geacht.

Bij gebruiksovereenkomsten krijgt de zittende of onteigende landbouwer veelal de voorkeur.

5.1.6. Ondernemingstypes van deelnemende landbouwers

Met deze vraag werd gevraagd aan de instanties of zij ervaren dat de deelnamebereidheid voor groene of blauwe diensten afhankelijk is van het ondernemings- of bedrijfstypes, de grootte van het bedrijf, de leeftijd van de landbouwer of zijn educatieniveau.

De meeste instanties gaven aan dat het bedrijfstype op zich niet speelt en veelal ingegeven wordt door het gebied of het type project. Voor projecten rond akkervogelbeheer, bloeiende graanranden, etc. heeft men immers akkerbouwbedrijven of gemengde bedrijven met akkerbouwtak nodig, in valleigebieden (Lampernisse – project *Boeren beheren samen sloten tegen verdroging*, Kruikebe – project *Weidevogelbeheer in het GOG KBR*) heeft men meer veeteelt en voor initiatieven rond schapenbegrazing (W&Z) zijn er uiteraard schapenhouders nodig. Algemeen kan gesteld worden dat de meeste deelnemende landbouwbedrijven veetelers, akkerbouwers of gemengde bedrijven zijn. In bijna elk project is een biolandbouwer actief. Voor het project *kortomloophout* doet een sierteler mee en in het project *pollen- en nectarranden* een fruitteler. Voor het project *fourageergebieden voor wintergasten* moet de deelnemende landbouwer een suikerbietenquotum hebben. Algemeen kan gesteld worden dat het bedrijfstype slechts een kleine rol speelt. Ook de grootte van het bedrijf heeft volgens de meeste bevraagde instanties weinig invloed.

Enkele instanties ervaren volgende bedrijfskenmerken:

- *Agro-aanneming*: vooral sterk gemechaniseerde bedrijven (dus weinig varkenshouders of pluimveebedrijven) doen mee. Voor een deel van de werken wordt immers eigen materieel ingezet.
- Vooral grondgebonden bedrijven zonder mestoverschot of bedrijven met een goede mestbalans doen mee. De andere bedrijven hebben hun grond nodig om hun mest op te spreiden.
- Vooral bedrijven met niet te intensieve teelten doen mee, voor de andere (groenten, sierteelt, etc.) is de vergoeding dikwijls te laag in vergelijking met het potentieel opbrengstverlies.
- Vooral familiale bedrijven nemen deel, voor bedrijven die contractgebonden zijn (varkens, aardappelen) primeert de productie. Bovendien laten deze landbouwers veel werken uitvoeren via loonwerk. Deze loonwerkers voelen zich te weinig verbonden met de grond en het agrarisch landschap en hierdoor komt het soms voor dat bv. perceelranden toch gespreid of bereiden worden, waardoor de landbouwer later in de problemen kan komen bij een bedrijfscontrole.
- Grotere bedrijven zouden een betere arbeidsorganisatie en hebben meer tijd om aan dienstverlening te doen.
- Aan proefprojecten nemen ook particulieren met landbouwnummer (bv. particulieren met 2 ha grond) deel. Dit is een groep die geen agromilieumaatregelen kan afsluiten, maar blijkbaar wel interesse vertoont in dienstverlening.

Tussen de deelnemende landbouwers wordt door de bevroegde instanties geen duidelijk onderscheid ervaren naar leeftijdsprofiel. Vooral de houding van de landbouwer blijkt belangrijk te zijn. Sommigen instanties vinden dat jongere landbouwers eerder bereid zijn deel te nemen aangezien ze dynamischer of ondernemender zijn dan hun oudere collega's of omwille van opleiding. Anderen vinden dat jongere landbouwers zich omwille van een zware leninglast liefst de eerste jaren focussen op hun bedrijf en hun productie en dat dienstverlening pas in de tweede fase van het "boer-zijn" naar boven komt (op een bepaald moment zal de landbouwer een keuze maken tussen ongebreideld verder groeien of zijn productie op hetzelfde niveau houden en verbreden). Ook over de oudere landbouwers die deelnemen aan groene en blauwe diensten zijn de meningen verdeeld. Enkele instanties zien dat oudere landbouwers vooral deelnemen omwille van de vergoeding, anderen vinden dat dit vooral is omwille van hun voeling met de omgeving, een gevoel van nostalgie, fierheid of een verantwoordelijkheidsgevoel. In het project *Weidevogelbeheer in het GOG KBR* werd wel een maximumleeftijd voor deelnemende landbouwers opgelegd (65 jaar).

Inzake educatie wordt door de meeste instanties geen verschil ervaren en wordt het ook niet zo belangrijk geacht voor het initiatief op zich. Er wordt immers door de verschillende instanties dikwijls zelf nog een vorm van opleiding gegeven aan de deelnemende landbouwer. Algemeen wordt gesteld dat er in het onderwijs nu wel (iets) meer aandacht gaat naar verbreding terwijl dit vijf jaar geleden niet het geval was. Wel wordt dit vaak overgelaten aan gastdocenten, dus ook de naschoolse vorming van leerkrachten op landbouwscholen kan volgens sommige instanties nog verbeterd worden. Een niet te onderschatten factor is volgens enkele instanties ook de educatie van ouders via hun kinderen die op de landbouwschool zitten.

5.2. Stimulerende en belemmerende factoren

5.2.1. Overzicht

In Tabel 19 wordt een overzicht gegeven van het aantal keren dat stimulerende en belemmerende factoren in de interviews zijn genoemd.

Tabel 19: percentage instanties dat de stimulerende en belemmerende factoren benoemt

	Stimulerende factor	Belemmerende factor
Rentabiliteit	100%	80%
Niet-geldelijke factoren	90%	10%
Functionaliteit van de maatregel voor zijn bedrijf	30%	20%
Beleid	10%	60%
Sociale aspecten – samenwerking	60%	60%
Regelgeving	30%	90%
Zichtbaarheid van het resultaat	60%	0%
Inpasbaarheid in de bedrijfsvoering	80%	80%
Kennis en communicatie	70%	0%

Bron: AMS, 2010.

Uit de tabel blijkt dat alle instanties rentabiliteit als stimulerende factor hebben genoemd, maar ook de niet-geldelijke factoren, de goede inpasbaarheid in de bedrijfsvoering, kennis en communicatie, zichtbaarheid van het resultaat en sociale aspecten en samenwerking werden in meer dan de helft van de interviews benoemd als stimulerende factoren. Als meest belemmerende factoren worden problemen met de regelgeving genoemd, gevolgd door rentabiliteit en inpasbaarheid in de bedrijfsvoering. Beleid en sociale aspecten en samenwerking worden ook door de meerderheid van de bevraagde instanties ervaren als belemmerende factoren.

5.2.2. Beschrijving van de stimulerende en belemmerende factoren

In onderstaande paragraaf wordt een algemeen overzicht gegeven van de stimulerende en belemmerende factoren. De concrete problemen van enkele instanties met betrekking tot deze factoren worden beschreven in punt 5.4.

Rentabiliteit

De meest genoemde factor die bepaalt of een landbouwer al dan niet bereid is om zich in te zetten voor groene en blauwe diensten is volgens de bevraagde instanties de rentabiliteit. Onder deze factor kunnen verschillende argumenten worden gerekend:

- een (extra) vergoeding, een bijkomend inkomen
- de verwachting dat deelnemen mogelijk kan bijdragen tot meer gewin uit het agrarisch bedrijf (bv. minder spuiten (= minder kosten) indien je een bloemrijke akkerrand aanlegt) of de neventakken (bv. bloemrijke akkerrand trekt fietsrecreanten aan die ijsje eten op de hoeve of kersen kopen)
- een manier om overhoekjes toch wat meer te laten opbrengen
- over meer grond beschikken bij gebruiksovereenkomsten

Bij de belemmerende factoren wordt de hoogte van de vergoeding of de mogelijke kortingen op bedrijfstoelage (zie Knelpunten met de regelgeving voor het realiseren van groene en/of blauwe diensten en aanbevelingen 5.4) genoemd.

Niet-geldelijke factoren

Een van de meest genoemde stimulansen zijn de niet-geldelijke factoren. De groene en/of blauwe diensten leiden tot een meerwaarde die niet in geld te vatten is, maar toch zeer belangrijk is. Het gaat hierbij om een beter imago voor het bedrijf en de landbouwsector, maatschappelijke waardering en erkenning, plezier dat men heeft door bv. terug leeuweriken op zijn bedrijf te zien, de schoonheid van het landschap en de omgeving, etc.

Regelgeving

Bepaalde aspecten van de regelgeving worden als stimulans gezien, terwijl andere aspecten vooral als een belemmering gezien worden. Kortlopende contracten nemen soms de drempelvrees om in te stappen weg, terwijl anderen net vinden dat dit een belemmerende factor is. In de proef- en demoprojecten waar de maatregelen worden afgestemd met de landbouwer worden de regelingen werkbaar genoemd, terwijl anderen dan weer 'onwerkbaar regelingen' als belemmerende factor aanhalen. De vaakst genoemde belemmeringen m.b.t. de regelgeving zijn echter de administratieve rompslomp en de onzekerheid over het voortbestaan van de pakketten na een bepaalde programmaperiode. Ook in verband met controles, randvoorwaarden en perceelsaangifte werden enkele opmerkingen gemaakt (zie Knelpunten met de regelgeving voor het realiseren van groene en/of blauwe diensten en aanbevelingen 5.4).

Inpasbaarheid in de bedrijfsvoering

De tweede meest genoemde factor die bepaalt of een landbouwer al dan niet bereid is om deel te nemen aan groene en blauwe diensten is volgens de bevroegde instanties de inpasbaarheid in zijn bedrijfsvoering. Hierbij kan onderscheid gemaakt worden tussen inpasbaarheid in tijd, in intensiteit (eenvoudigheid van de maatregel, arbeid) en in kavelstructuur (rechtstrekken kavel, benodigde oppervlakte, in gebieden met grotere percelen zouden makkelijker agromilieumaatregelen afgesloten worden omdat er in verhouding minder grond wordt ingenomen). Ook het al dan niet hebben van de geschikte machine om de maatregel uit te voeren speelt een rol. Als de inpassing van groene en blauwe diensten de kosten van het loonwerk sterk zouden doen stijgen, zijn ze niet bereid om in te stappen. Wat volgens de instanties van heel groot belang is, is de mestdruk. Landbouwers met voldoende grond om hun mest te spreiden, zouden eerder bereid zijn om groene en blauwe diensten te leveren (zie ook grootte van de deelnemende bedrijven). De meeste instanties vinden echter ook dat de inpasbaarheid in de bedrijfsvoering niet ten koste mag gaan van de doelstelling van de maatregel. Natuurpunt vindt het trouwens ook niet goed de bedrijfsvoering te afhankelijk te maken van gronden in natuurbeheer: de natuurdoelstelling kan immers bijgesteld worden.

Kennis en communicatie

Het ontbreken van kennis over agrarisch natuur- en landschapsbeheer is volgens de bevroegde instanties geen belemmerende factor. De meeste instanties geven ook aan dat dit komt door een goede begeleiding en advies op het terrein. Indien een landbouwer geen kennis heeft, wordt deze hem bijgebracht, meestal op informele basis, soms via een cursus. De bevroegde instanties vinden dat advies en begeleiding, goede communicatie tussen de landbouwer en de trekker en het tonen van de maatregel op het terrein zeer belangrijke stimulansen zijn om landbouwers groene en blauwe diensten te laten leveren.

Sociale aspecten – samenwerking

Sociale aspecten of aspecten van samenwerking blijken een even grote stimulerende als belemmerende factor te zijn. De bevroegde instanties stellen dat veel landbouwers bereid zijn aan groene of blauwe diensten deel te nemen als hun burens of collega's dat ook doen. Dit en een strategische alliantie met sleutelpartners (schepen van landbouw, plaatselijke landbouwgiilde) kan de deelnamebereidheid voor groene en blauwe diensten stimuleren. Ook familie kan een stimulerende factor zijn, bv. vader heeft heimwee naar een landschap met knotbomen, de boerin wil bijkomende aanplantingen, zoon wil het bedrijf verbreden, etc. Aan de andere kant leeft er volgens de instanties ook nog wat angst voor sociale afkeuring of angst voor een "groene stempel" bij zijn burens of collega-landbouwers. De instanties merken wel dat deze angst meer en meer wegebt. Ook ervaren ze dat infovergaderingen in groep soms leiden tot heel kritische reacties en het elkaar opstoken.

Zichtbaarheid van het resultaat

De zichtbaarheid van het resultaat werd door zes instanties als een stimulerende factor genoemd. Hieronder wordt een zichtbaar of aantoonbaar effect op de (landbouw)opbrengst verstaan alsook een esthetisch motief, het 'gewoon mooi' zijn van de natuur op en rond het bedrijf.

Beleid

Eén instantie, PIDPA, vermoedt dat het beleid van zijn organisatie als stimulerende factor kan gezien worden. Aangezien er geen einddata op de gebruikscontracten staan, biedt dit voor de landbouwer die de gronden gebruikt een grote zekerheid. Beleid wordt echter vooral als een belemmerende factor gezien. Volgens de bevroegde instanties is er bij de landbouwers nog een grote angst voor planologische schaduwwerking. Dit betekent dat de landbouwers bang zijn dat door inzet van maatregelen de ondernemersvrijheid zal worden beknot en dat hetgeen men eerst vrijwillig deed, later verplicht zal worden of dat de bestemming van zijn gronden zal wijzigen naar een groene bestemming. Ook wordt door sommige instanties de onzekerheid over langetermijnaspecten genoemd, bv. zal ik mijn bedrijf nog mogen uitbreiden als een welbepaalde soort wordt teruggevonden t.t.z. als de natuurwaarde hoger wordt?

Functionaliteit van de maatregel voor zijn bedrijf

De functionaliteit van de maatregel werd het minste aangehaald als stimulans of belemmering. Volgens de bevroegde instanties is dit te wijten aan het feit dat de meeste landbouwers er vertrouwen in hebben dat de ontworpen maatregelen ook een effect zullen hebben. Bij demo- of proefprojecten is er af en toe schrik voor plagen, onkruiden of dierziekten (botulisme, leverbot). De instanties geven aan dat deze schrik beperkt is omdat de meeste landbouwers al ervaring hebben met de beheerovereenkomst (bv. perceelsrandenbeheer) waar de proef een variant op is en hierdoor uit ervaring al weten dat de plaagdruk vanuit de randen vrij beperkt is.

5.2.3. Kritieke succesfactoren

Uit het totaal aantal keer dat een factor als stimulerend of belemmerend wordt ervaren, kunnen de kritieke succesfactoren worden bepaald. Volgens Tabel 19 zijn deze: ten eerste rentabiliteit, ten tweede inpasbaarheid in de bedrijfsvoering en ten derde sociale aspecten en samenwerking en regelgeving. In het interview werd aan de instanties ook gevraagd om specifiek kritieke succesfactoren te benoemen. Volgens de bevroegde instanties moet een win-winsituatie gecreëerd

worden. Voor de landbouwer betekent dit dat de maatregel inpasbaar moet zijn in de bedrijfsvoering en er een gepaste vergoeding moet tegenover staan. Voor de andere partij betekent dit: de maatregel moet iets opbrengen (d.w.z. functioneel moet zijn: meer natuur, minder bemest, etc.). Bij het uitwerken van nieuwe beheerinstrumenten moeten deze maatregelen daarom bij voorkeur gebiedsgericht, op maat en samen uitgewerkt worden. Dit kan enkel indien er een goede communicatie en een goed vertrouwen is tussen beide partijen, bij voorkeur op lokale schaal. De afspraken dienen helder en duidelijk te zijn zodat geen valse verwachtingen gecreëerd worden. Het is ook wenselijk dat een aanspreekpunt of lokale trekkers advies, vorming en feedback geven aan de landbouwers, zowel inzake praktische toepassingen als inzake administratie. Ook dienen enkele problemen met de huidige wetgeving te worden aangepakt: continuïteit van maatregelen, flexibiliteit (samen afsluiten van agromilieumaatregelen, combinaties van maatregelen, beheergebieden), administratieve vereenvoudiging, etc. Er zou ruimte moeten bestaan om eens met een maatregel te experimenteren.

5.3. Procesmatige en organisatorische aspecten

5.3.1. Bestuurlijke samenwerking: afsprakenkaders en vergoedingsmechanismen

Demonstratieprojecten

Het demonstratieproject *Boeren beheren samen sloten tegen verdroging* wordt gefinancierd door de Vlaamse overheid (PDPO as 1). De landbouwers worden enkel vergoed indien ze de graaf- en ruimingswerken zelf uitvoeren. De landbouwers hebben wel het voordeel dat een geruimde sloot een betere waterbergende functie heeft waardoor de waterhuishouding op zijn perceel verbetert en de gewasopbrengst groter kan zijn. Indien een landbouwer niet bereid is zijn eigen sloot te ruimen, wordt een aanbesteding uitgeschreven. Hierop kan bv. een landbouwer die vennoot is bij agro-aaneming ook inschrijven. In het project hebben ze nog geen problemen ondervonden met landbouwers die hun voorwaarden niet nakomen. Er wordt drie maal gemonitord, eenmaal voor de werkzaamheden en tweemaal erna. De vegetatiemonitoring gebeurt door VLM en de vogelmonitoring door werkgroep “de Kerkuil”.

SOLABIO-projecten (provincie Oost-Vlaanderen, PROCLAM, VLM)

De *SOLABIO-proefprojecten* worden gefinancierd door INTERREG. Per proef is een andere vergoeding voorzien. De vergoeding voor trioranden (1.727 €/ha) en pollen- en nectarranden is gebaseerd op de vergoeding voor de beheerovereenkomst gemengde grasstroken, verhoogd met 10% voor deelname en openstelling van het bedrijf.

De landbouwers sluiten een SOLABIO-contract af. Indien de landbouwer zich niet aan de voorwaarden houdt wordt (een deel van) de vergoeding ingehouden. De monitoring gebeurt door verschillende instanties: INBO (trioranden), Universiteit Gent (pollen- en nectarranden), PCBT (bloemrijke akkerranden), Katholieke Hogeschool Kempen, LIKONA, biologen VLM (akkervogels), bedrijfsplanner (weidevogels, mantelzoom), vrijwilligers Natuurpunt, landbouwer (mantelzoom).

De landbouwers mogen in alle gevallen het maaisel gebruiken. Inzake het activeren van toeslagrechten op proefpercelen heerst onduidelijkheid (zie verder), meestal wordt de landbouwers – indien ze voldoende grond hebben – afgeraden de toeslagrechten op deze percelen te activeren.

Andere proefprojecten

Voor de proefprojecten van de provincie Oost-Vlaanderen (*Natuurrijk landbouwbeheer*) is de vergoeding gebaseerd op de beheervergoeding van een vergelijkbare beheerovereenkomst of op de vergoeding die in de Nederlandse catalogus staat voor een gelijkaardige maatregel (fourageergebieden 200 €/ha). Bij proefprojecten wordt een afsprakennota gemaakt tussen de provincie en de landbouwer die door beide partijen ondertekend wordt. De betaling gebeurt als de landbouwer zijn schuldvordering indient. De monitoring van de demoprojecten gebeurt in de eerste plaats door de landbouwer en ambtenaren van de provincie.

Het proefproject *kortoomloophout* wordt gefinancierd met middelen van de Koning Boudewijnstichting. De landbouwer krijgt geen vergoeding, maar alle kosten worden gedragen door PROCLAM. De monitoring gebeurt door INBO voor vogels, planten, zoogdieren en de UGent voor insecten.

Gebruiksovereenkomsten

De *gebruiksovereenkomsten voor schapenbegrazing* van W&Z verlopen ofwel via openbare aanbesteding ofwel via een toelating 'precair gebruik'. In het eerste geval wordt de landbouwer betaald voor het leveren van een dienst, in het tweede geval betaalt de landbouwer een vergoeding om de gronden te mogen gebruiken. Bij een openbare aanbesteding wordt een bindend contract afgesloten met de landbouwer. Of de voorwaarden worden nageleefd wordt gecontroleerd door de dijkwachter. Indien blijkt dat de landbouwer de voorwaarden niet nakomt, wordt hij gecontacteerd en wordt overleg gepleegd met W&Z. In erge gevallen wordt het contract ontbonden.

In het project *weidevogelbeheer in het GOG KBR* werd de vergoeding bepaald in overleg met de plaatselijke landbouwilde. Qua contracten betreft het jaarcontracten. De monitoring gebeurt door ANB, W&Z, INBO en vrijwilligers die ondersteund worden door INBO. Indien de landbouwer de voorwaarden niet nakomt, wordt hij in gebreke gesteld. Dit heeft tot gevolg dat hij het komende jaar of permanent geen contracten meer kan afsluiten.

Voor het onderhouden van de gronden van *PIDPA* worden de landbouwers niet vergoed. Ze krijgen de grond ter beschikking en kunnen er hun toeslagrechten op activeren. Landbouwers mogen het maaisel ook houden. *PIDPA* raadt landbouwers aan een beheerovereenkomst water af te sluiten op hun gronden. Tussen de landbouwer en *PIDPA* wordt een "overeenkomst betreffende bruiklening" gesloten. Er is geen einddatum op het contract voorzien, maar als er misbruiken zijn, kan *PIDPA* de overeenkomst opzeggen. De monitoring gebeurt door eigen mensen.

Bij *Natuurpunt* wordt tussen de landbouwer en Natuurpunt jaarlijks een gebruiksovereenkomst afgesloten. De contracten zijn jaarlijks omdat Natuurpunt vindt dat ze de mogelijkheid moeten hebben om jaarlijks de beheerdoelstelling van een gebied bij te stellen. De landbouwers krijgen daarboven een vergoeding van 2,5 euro per ha. Dit is een symbolische vergoeding voor het werk van de landbouwers. De landbouwers mogen – bij maaiwerken – het maaisel houden en kunnen op de percelen nog hun toeslagrechten activeren. Indien de landbouwer de voorwaarden van de overeenkomst niet naleeft, wordt getracht dit in der minne te regelen, tenzij het opzettelijk is, dan wordt de overeenkomst verbroken. De monitoring gebeurt door de lokale conservator en zijn beheerteam.

Initiatieven met beheerovereenkomsten

Beheerovereenkomsten zoals in het *beekrandenproject*, in sommige initiatieven van regionale landschappen of van *agro-beheersgroepen* zijn contracten tussen VLM en de landbouwer. De vergoeding die betaald wordt aan de landbouwer in deze initiatieven is de beheervergoeding. De monitoring gebeurt zoals voor alle beheerovereenkomsten door VLM en indien de landbouwer zijn verplichtingen niet nakomt, kan hij een korting op zijn beheervergoeding krijgen.

Agro-aanneming en agro-beheersgroepen

De initiatieven Agro-aanneming en agro-beheersgroepen (deel van ECO²) worden gefinancierd door EFRO met cofinanciering van ANB, VLM en Boerenbond.

Agro-aanneming is een coöperatieve vennootschap met beperkte aansprakelijkheid (CVBA). De deelnemende landbouwers zijn vennoot in deze CVBA. Indien een landbouwer een werk uitvoert, wordt een contract afgesloten tussen de landbouwer en de agro-aanneming. Per aannemingswerk wordt een marktconforme vergoeding betaald. Deze wordt berekend op basis van een degelijk uurloon, een vergoeding voor de inzet van eigen materiaal (tractor, etc.) en een overheadkost (coördinatie, verzekering, opleiding). Soms werkt agro-aanneming ook in onderaanneming van sociale economie-instellingen of omgekeerd. Indien een landbouwer de voorwaarden niet heeft nagekomen, wordt getracht tot een vergelijk te komen. Indien het te ernstig is, kan de landbouwer uit de CVBA gesloten worden. Agro-aanneming is verzekerd (burgerlijke aansprakelijkheid) tegen fouten van hun vennoten. Agro-aanneming monitort zichzelf: ze proberen voor bepaalde werken de tijdsbesteding bij te houden zodat ze in de toekomst correctere prijsopgaven kunnen doen, de vergoeding voor de landbouwer billijker kunnen maken of dit kunnen gebruiken in hun communicatie naar derden, bv. in het Hagendorserproject communiceert men de kostprijs per lopende meter haag in plaats van per uur. Agro-beheersgroepen zijn feitelijke verenigingen met een huishoudelijk reglement, statuten en een bestuur dat bestaat uit een vijftal personen (voorzitter, secretaris, bestuursleden). Voor het uitvoeren van een beheerovereenkomst in groep, bv. voor onderhoud van holle wegen, zijn een viertal contracten nodig:

- elke landbouwer dient individueel een beheerovereenkomst af te sluiten met VLM
- een agro-beheersgroep sluit een contract af met de gemeente voor het onderhoud van de holle weg
- landbouwers die het beheer niet zelf willen doen, sluiten een contract af voor de overdracht van het beheer aan de agro-beheersgroep
- de agro-beheersgroep sluit een contract af met agro-aanneming zodat een andere landbouwer het beheer kan overnemen.

Aangezien gewerkt wordt met beheerovereenkomsten liggen de vergoeding, de monitoring en de gevolgen bij niet naleven van de voorwaarden vast (zie eerder).

Andere

SVAl vzw kreeg ook middelen via INTERREG (*BOBOL-project*) en kreeg in 2010 middelen via de Koning Boudewijnstichting. Ze hopen nu via LEADER nieuwe fondsen te verwerven. SVAl is een vzw en probeert via allerlei kanalen fondsen te verwerven. Op hun website doen ze ook een oproep tot sponsoring en verkopen ze 'Ogen voor het landschap' (5 prentkaarten voor 5 euro). Dit zijn alternatieve financieringsmechanismen.

Regionaal landschap Haspengouw-Voeren krijgt structurele ondersteuning van de Vlaamse overheid en zoekt overal projectfinanciering (LEADER, INTERREG, ADLO). De nodige cofinanciering wordt gezocht bij gemeenten, provincie of particulieren. Het B. akkerbrood is een vorm van alternatieve financiering (marktmechanisme). Hierbij wordt het publieke goed (behoud en versterking van akkervogels en biodiversiteit) indirect vermarkt via een privaat goed (brood) (Mettepenningen, 2010). De vergoeding aan de landbouwer is afhankelijk van het project en wordt berekend door het PIBO (Provinciaal Instituut voor Biotechnisch Onderwijs). Tussen de landbouwer en het Regionaal landschap wordt een samenwerkingsovereenkomst afgesloten. De uitbetaling gebeurt na oplevering van de werken. Dit wordt gemonitord door het Regionaal Landschap. Indien de landbouwer niet aan de voorwaarden voldeed, wordt de vergoeding ingehouden.

Voor de *subsidie landschapsonderhoud* die door de provincie Oost-Vlaanderen wordt gegeven dienen de subsidieaanvragers cofinanciering te zoeken. Meestal zijn de cofinancierende instanties gemeentebesturen.

5.3.2. Machtsposities: rol van een trekker en bereidheid van landbouwers tot leveren van groene en/of blauwe diensten na onteigening

Zoals blijkt uit voorgaande paragrafen werd door de bevroegde instanties vaak het belang van advies en begeleiding aangehaald. Het spreekt dan ook voor zich dat een lokale trekker, projectleider of veldcoördinator door alle instanties als zeer belangrijk wordt ingeschat voor het welslagen van groene en blauwe diensten. Eénzelfde aanspreekpunt wekt immers vertrouwen op bij de landbouwers.

Om het vertrouwen van de landbouwer te kunnen winnen heeft de trekker (vrager van groene en/of blauwe diensten) volgende kenmerken nodig:

- hij/zij moet zich kunnen inleven in de problematiek van de landbouwer (zijn bedrijfssituatie, kunnen meespreken over de problemen in de sector, etc.)
- hij/zij moet gebiedskennis hebben en indien mogelijk van het gebied afkomstig zijn
- hij/zij moet een aantal keer ter plaatse gaan, de landbouwer individueel benaderen
- hij/zij moet goed kunnen coördineren, het overzicht kunnen bewaren, kennis hebben van allerhande wetgeving of het kader waarbinnen gewerkt moet worden.
- hij/zij moet overtuigingskracht hebben (verkoper)
- hij/zij moet constructief ingesteld zijn
- hij/zij heeft een goede achterban, heeft aanzien, bv. PROCLAM of het POVLT is vrij gekend in West-Vlaanderen, de bedrijfsplanners van VLM of de regioconsulenten of de vertegenwoordigers van lokale boerenbond-bedrijfs gildes wekken vertrouwen.
- Indien de lokale trekker zelf landbouwer is het van belang dat dit een persoon is die veel andere landbouwers aanspreekt

Onder de noemer 'machtsposities' werd ook nagevraagd of onteigende landbouwers bereid gevonden werden groene en blauwe diensten te verlenen. De instanties die actief zijn in gebieden waar een onteigening had plaats gevonden gaven toe dat dit soms een lange nasleep kent, maar meestal relatief snel overwonnen wordt. Eens de strijd gestreden is en er duidelijkheid is, kijken de landbouwers vooruit. Ze zijn dan ook meestal wel bereid om de onteigende gronden opnieuw in beheer te nemen, bv. in het GOG KBR, in natuurgebieden of in waterwingebieden. In Kruibeke wil de

landbouwsector nu zelfs bewijzen dat ze de (natuur)doelstellingen ook kunnen halen. Hierdoor hopen de landbouwers op termijn de gronden te kunnen blijven beheren.

5.3.3. Flexibiliteit van vrager en aanbieder

Bij deze vraag werd nagegaan of de maatregel nog werd aangepast na overleg met de landbouwers. Indien gewerkt wordt met VLM-beheerovereenkomsten (*beekrandenproject, agro-beheersgroepen, etc.*) werd de groene of blauwe dienst niet meer aangepast na overleg met de landbouwers. De voorwaarden liggen vast. Ook indien gewerkt wordt met openbare aanbestedingen (*schapenbegrazing W&Z, agro-aanneming*), kan niet afgeweken worden van hetgeen in het bestek wordt gevraagd. Indien landbouwers merken dat sommige zaken beter kunnen, geven ze aan de opdrachtgever nadien nog enkele aanbevelingen mee (bv. manier van werken uit te voeren, aanpassingen aan machines, etc.). Agro-aanneming merkt dat als de opdrachtgever het jaar nadien opnieuw dezelfde opdracht uitschrijft, veel van deze aanbevelingen opgevolgd worden.

Bij proef- en demoprojecten kan de proefopzet nog bijgestuurd worden na overleg met de landbouwer. Volgende elementen worden vaak bijgestuurd:

- tijdstip van uitvoering van de werken
- gebruikte zaadmengsels
- maaidata en maaifrequentie
- breedte van randen in functie van de breedte van de maaibalk van de landbouwer
- begin- en eindtijdstip van de contracten in functie van mestrechten en toeslagrechten
- plaats waar de proef wordt aangelegd of ligging van het perceel dat in beheer gegeven wordt

Bij proef- en demoprojecten wordt de proef meestal op voorhand goed doorgesproken met de landbouwer. Hierdoor is bijsturing achteraf minder nodig, al gebeurt dit soms wel in functie van het behalen van projectdoelstellingen. Naast de individuele landbouwer die de proef aanlegt of deelneemt aan de demo wordt de dienst soms ook besproken met de lokale bedrijfsgilde (GOG KBR), VLM (PIDPA) of via een expertengroep (voorbeeldboerderijen RLH).

5.3.4. Kennis en communicatie

Inzake kennisuitwisseling en communicatie worden verschillende vormen gebruikt:

- formele overlegstructuren georganiseerd door de aanbieder van de dienst, bv. de beheercommissie Natuur in het GOG KBR, de jaarlijkse coördinatievergaderingen van PIDPA, de vergaderingen van de agro-beheersgroepen (formeel geregeld in de statuten) of informatievergaderingen bij het opstarten van een nieuw project.
- informele overlegstructuren, bv. landbouwers met fourageervelden praten met elkaar over de maatregelen of schapenboeren die zichzelf organiseren
- sociaal leren, bv. cursus leren beheren (PROCLAM en RLH), kenniscirkels erosie, demodagen, excursies, infomomenten, studieclubs (korteomloophout), etc.
- nieuwe media, bv. internetforum BoerENnatuur (PROCLAM en RLH)
- verspreiden van infomappen, folders, etc. Een voorbeeld is de infomap 'Natuurrijk Landbouwbeheer' van de provincie Oost-Vlaanderen. Het werkt wervend, bevat veel foto's en wordt jaarlijks aangevuld met de resultaten van proeven en demo's.

Door de bevroegde instanties werden ook enkele aanbevelingen gegeven met betrekking tot kennisuitwisseling en communicatie:

- landbouwers communiceren liefst met andere landbouwers uit hun eigen streek en hebben geen behoefte aan informatie over proeven die in andere gebieden gelegen zijn dan hun eigen bedrijf. Dit omdat de inpasbaarheid van de maatregel op zijn eigen bedrijf dan onvoldoende belicht wordt, bv. landbouwers uit de Polders zijn minder geïnteresseerd in proeven op Zandgrond. Om die reden spreidt de provincie Oost-Vlaanderen daarom ook graag haar proefpercelen over de volledige provincie.
- op informatievergaderingen, excursies, studiedagen, etc. is het belangrijk zowel een theoretisch als praktisch gedeelte te hebben. Op dergelijke evenementen wordt best een landbouwer als ervaringsdeskundige aan het woord gelaten.
- samenbrengen van landbouwers werkt niet altijd, bv. sommige landbouwers hebben niet graag dat andere landbouwers uit hun buurt weten dat ze gronden van (bv.) Natuurpunt beheren. In andere gebieden worden landbouwers wel samengebracht en kan dit leiden tot een optimalisatie, bv. landbouwers die onderling gronden beginnen ruilen omdat het ene perceel beter in hun bedrijfsvoering past dan het andere.

5.3.5. Schaalaspecten: gebiedsgerichtheid en vertaalbaarheid

Inzake schaalaspecten kan gesteld worden dat alle bevroegde instanties een duidelijke gebiedsvisie cruciaal vonden. Ze merkten wel op dat de gebiedsvisie samen met alle betrokken actoren moet opgemaakt worden zodat alle actoren zich mede-eigenaar voelen van de visie en niet het gevoel hebben dat de visie van bovenaf wordt opgelegd. Er kunnen door de overheid wel doelstellingen (minimale – maximale normen) opgelegd worden die in het gebied behaald moeten worden met de verschillende actoren, over de hoogte van deze “latten” kan eventueel nog onderhandeld worden met de verschillende actoren. Het schaalniveau van de visie is hier ook van belang (landschapsniveau – soortniveau). Eén instantie vindt echter wel dat de ruimtelijke afbakening eerst duidelijkheid moet brengen. Een gebiedsvisie dient een langetermijnvisie te zijn. Dit is ook belangrijk voor de overheid, die zo werk kan maken van een meer continu beleid. Het is volgens een aantal instanties ook van belang dat aan elke gebiedsvisie een realistisch (i.f.v. voorziene budgetten) beheerplan gekoppeld wordt en dat duidelijk aangegeven moet worden waar welke instrumenten inzetbaar zijn.

Bij de schaalaspecten werd ook gevraagd naar de vertaalbaarheid van de initiatieven van de instanties naar andere gebieden. De grote lijnen van de verschillende initiatieven zijn vertaalbaar, maar in sommige projectgebieden zijn de situaties zo uniek dat een vertaling op maat naar een ander projectgebied nodig is. Inzake proefprojecten wordt wel verwacht dat deze zullen worden overgenomen als beheerovereenkomst. Inzake de gebruiksovereenkomsten rond schapenbegrazing op dijken is er volgens W&Z zeker nog groeimarge. Wel stellen ze voor om eens met alle partijen die initiatieven met schapenbegrazing bezig zijn rond de tafel te zitten om de voorwaarden op elkaar af te stemmen. Ook PIDPA ziet nog mogelijkheden voor groei.

5.4. Knelpunten met de regelgeving voor het realiseren van groene en/of blauwe diensten en aanbevelingen

In deze paragraaf wordt wat dieper ingegaan op problemen die instanties ondervinden met wetgeving en beleid en worden de aanbevelingen van de instanties meegegeven.

Afstemming tussen wetgeving of overeenkomsten

Heel wat instanties stellen dat er nog te vaak een grote schrik heerst voor planologische schaduwwerking, nl. dat als de landbouwer iets doet voor natuur of landschap dit op termijn effecten zal hebben op zijn bedrijfsvoering, bv. door een aangepaste bestemming of door problemen met vergunningen. Enkele concrete voorbeelden die gegeven werden zijn dat landbouwers schrik hebben dat meer weidevogels op hun percelen zullen leiden tot een bijkomende bescherming van het gebied of een bestemmingswijziging, bv. naar natuurgebied of een landbouwer wordt een stedenbouwkundige vergunning voor een stal geweigerd omdat de plaats van de aanvraag gelegen is in een akkervogelkerngebied. Het doel van de beheergebieden moet een gebiedsgerichte visie op het beheer betekenen, waar geen rechten voor vergunningen aan ontleend kunnen worden. Tevens is de manier van communiceren over rechten en plichten hierin belangrijk.

Landbouwers willen bovendien ook de zekerheid dat ze na aflopen van de proef, demo of beheerovereenkomst de vrijheid hebben om er al dan niet mee door te gaan. Veel landbouwers zouden schrik hebben van een permanente verplichting. Sommige instanties pleiten ervoor dat als vanuit de overheid een beheerovereenkomst niet kan worden gecontinueerd (bv. door andere prioriteiten in het beleid, budget), de landbouwer de vrijheid zou moeten hebben om bv. een haag opnieuw te verwijderen ("omkeerbaarheid" van agromilieumaatregelen) zonder dat hiervoor een kapvergunning vereist is. Vele instanties vinden immers dat de overheid veel meer moet nadenken over het toekomstig beheer van verschillende projecten of initiatieven (zie verder).

Ook de problematiek van het afsluiten van agromilieumaatregelen in uitbreidingsperimeters van natuurreservaten kwam in de interviews verschillende malen aan bod. De meeste instanties vonden dat het mogelijk moet zijn om agromilieumaatregelen in uitbreidingsperimeters toe te laten. Natuurpunt vindt dit echter geen goed idee, omdat bij agromilieumaatregelen gefocust wordt op één aspect, terwijl voor deze gebieden een integraal beleid nodig is afgestemd op duidelijke natuurdoelstellingen die verder gaan dan wat voor de landbouw nog interessant is of waarvoor geen passende beheerovereenkomst bestaat. Tevens vrezen ze dat door het toelaten van (landbouw)instrumenten in deze bestemmingen, de aankoop van de percelen in deze gebieden in het gedrang kan komen.

Hieronder worden enkele problemen opgesomd die voornamelijk projectgebonden opdoken. Gezien het tijdsbestek van de studie kon niet worden nagegaan in welke mate die effectief een juridisch knelpunt is dan wel een perceptie- of communicatieprobleem. Als aanbeveling kan meegegeven worden dat dit verder dient onderzocht te worden.

- Afstemming met RWO: de sloten die voor het demonstratieproject *Boeren beheren samen sloten tegen verdroging* geruimd dienen te worden zijn gelegen in een beschermd landschap, wat voor de nodige problemen heeft gezorgd. Sectorale wetgeving maakt het soms moeilijk om demonstratie- en proefprojecten op te zetten.

- Afstemming met de regels rond fiscaliteit en parafiscaliteit: het is nog onduidelijk hoe landbouwers die agrarisch aannemingswerk verrichten dit fiscaal moeten regelen. Tevens werd gepleit voor duidelijkheid rond het BTW-tarief (6 of 21%)
- Afstemming met regelgeving rond openbare aanbestedingen: enkele instanties vroegen zich af of het mogelijk is om naast sociale economie ook landbouwers als bevoorrechte partner aan te duiden in een openbare aanbesteding.
- Afstemming met de verkeerswetgeving: landbouwers hebben vandaag een rijbewijs G nodig voor de tractor. Voor bepaalde werkzaamheden met de tractor heeft de landbouwer echter een rijbewijs C of CE nodig. Dit is een rijbewijs voor vrachtwagens. Landbouwers kunnen dit rijbewijs niet behalen met hun tractor en moeten dus met een vrachtwagen leren rijden om dit rijbewijs te kunnen halen.
- Afstemmen van de mestwetgeving: mestdruk wordt door de bevroegde instanties als een belangrijke reden gezien die landbouwers ervan weerhoudt om groene en blauwe diensten te leveren. Ook het toelaten van derogatie in waterwingebieden is niet compatibel met de doelstellingen van de drinkwaterbedrijven.
- Vermijden van ongewenste effecten van schaderegelingen, bv. ganzen- en wildschade. Dit knelpunt werd aangehaald door Natuurpunt die in de eerste plaats stelde dat – indien er schade is – deze zeker vergoed moet worden. Natuurpunt vindt echter wel dat de vogels in speciale beschermingszones gedoogd moeten worden en de regel dat de landbouwer moet aantonen dat hij er alles aan gedaan heeft de schade te vermijden, moet worden opgeheven in deze gebieden. Immers, in deze gebieden moet het leefgebied zoveel mogelijk in stand gehouden worden. Dit zal als positief effect hebben dat deze dieren zich gaan concentreren in deze gebieden, waardoor er ook minder schade is buiten speciale beschermingszones. Als men met beide partijen aan tafel zou gaan zitten, kan men een regeling maken om binnen die gebieden een gedoogbeleid op te zetten en de landbouwer gaat vergoeden voor beheer i.p.v. schade (positieve communicatie: beheerregeling voor ganzen i.p.v. schadeclaim).
- Bij instanties die werken met gebruiksovereenkomsten kwam de pachtwetgeving eveneens aan bod. De pachtwetgeving is volgens hen geen stimulans voor de samenwerking met landbouwers. Algemeen blijkt er een steeds groter wordende weerstand te bestaan van eigenaars om hun gronden te verpachten omdat hun rechten teveel worden beknot.
- Er zijn redelijk wat instanties actief rond schapenbegrazing. De voorwaarden in de verschillende contracten zijn hoogst waarschijnlijk allemaal verschillend, wat voor een landbouwer die gronden bij verschillende instanties beheert moeilijk(er) werkbaar is. Het is wenselijk dat een overleg wordt gepleegd tussen deze instanties zodat de voorwaarden in grote lijnen op elkaar afgestemd kunnen worden.
- Onduidelijkheid over wanneer men van een dienst kan spreken. Dit heeft te maken met afstemming van termen als referentieniveau, basisnatuur- en milieukwaliteit. Het is volgens één instantie wenselijk dat de verschillende actoren in de open ruimte gebiedsgericht deze niveaus vastleggen.
- De aansprakelijkheid van feitelijke verenigingen bij agro-beheergroepen. Voor sommige werken kan dit betekenen dat ze agro-aaneming moeten inschakelen of eventueel moeten overstappen naar een vzw-structuur.
- Het was onduidelijkheid of met vrijwilligers(vergoedingen) gewerkt kan worden voor monitoring in bv. het *SOLABIO-project*. Blijkbaar is dit mogelijk voor overheden, maar werd dit tot dan toe niet gedaan.
- Daarnaast blijken er ook nog wat problemen te zijn met afstemming met de distelwetgeving (burenregeling), de wetgeving op polders en wateringen, het bermbesluit, bosbeheer (indien

er een beheerovereenkomst “mantelzoom” wordt ontwikkeld zal gekeken moeten worden of men de rand wat kan kappen om een mooie mantelzoom te creëren), etc.

Er wordt ervaren dat tussen de verschillende overheidsdiensten meer nood is aan dialoog, openheid, transparantie en samenwerking. Veel instanties zijn ervan overtuigd dat de meest van bovengenoemde problemen of conflicten in overleg op te lossen zijn.

Agromilieumaatregelen en aanbevelingen

Vele instanties pleiten voor het anders organiseren van het systeem van de agromilieumaatregelen. Het aanbod aan agromilieumaatregelen dient verruimd te worden en hierbij wordt vooral gekeken naar een systeem vergelijkbaar met de Nederlandse “Catalogus voor groene en blauwe diensten”. Het goede van dit systeem is dat het een kaart is waaruit de landbouwer zelf zijn menu kan samenstellen. Bovendien betekent het ook dat alle partijen (landbouwers, particulieren met landbouwnummer, natuurorganisaties) een evenwaardige vergoeding krijgen voor de werkzaamheden en dat problemen rond staatssteun en de minimis vermeden kunnen worden.

Er wordt ook voorgesteld nieuwe agromilieumaatregelen samen met de landbouwers uit te werken en door te spreken, zodat

- ze zo goed mogelijk inpasbaar zijn in de bedrijfsvoering (bv. breedte van een rand afstemmen op de breedte van de maaibalk), maar zonder dat men moet toegeven op doelstellingen,
- de deelnamebereidheid kan stijgen
- oplossingen (bv. mobiele fruitpers, hagendorser, oevermaaier, zelf niet moeten beheren (ABG), etc.) gezocht kunnen worden voor kleine praktische problemen die landbouwers ervan kunnen weerhouden deel te nemen. (Particuliere) initiatieven die dergelijke praktische problemen kunnen oplossen zouden structureel ondersteund moeten worden. Indien deze mogelijkheden al bestaan, moet beter gecommuniceerd worden hoe deze organisaties dit dienen aan te pakken.

Tevens werd gepleit voor “trapsgewijze” agromilieumaatregelen, zoals bv. het Engelse systeem met een entry level stewardship scheme en een higher level stewardship scheme (meer info hierover op <http://www.naturalengland.org.uk/ourwork/farming/funding/es/default.aspx>). Dit idee komt voort uit de ervaring dat heel veel maatregelen in principe neerkomen op het aanleggen van een strook. Deze basis-grasstrook met minimaal beheer zou dan aan een (minimale) vergoeding kunnen worden aangelegd door de landbouwer. Indien de landbouwer bereid is meer beheerwerken uit te voeren (bv. in functie van soorten, bv. trio- of duoranden) zou hij daarvoor een hogere vergoeding moeten krijgen. Dergelijke multifunctionele pakketten maken het beheer voor de landbouwer er niet makkelijker op (maar het blijft zijn eigen keuze om dit al dan niet te doen), maar kunnen het resultaat wel verhogen. Bovendien zou door een hogere vergoeding voor meer beheer de concurrentie tussen de agromilieumaatregelen vermeden kunnen worden (immers: niemand zal triorandenbeheer doen als de vergoeding even hoog is als deze van een gewone perceelsrand). Ook voor botanisch beheer kan gedacht worden aan een hogere vergoeding in functie van de vernatuurlijking (bv. eerste jaar nog een grote grasopbrengst met een lagere beheervergoeding, in het 5de jaar een lage grasopbrengst, maar een hogere beheervergoeding) of het beheerwerk dat een landbouwer dient te doen. Dit lijkt billijker en communiceert ook beter naar derden.

Een andere aanbeveling van enkele instanties was het mogelijk maken van het afsluiten van agromilieumaatregelen in groep. Enkele voordelen van dit systeem zijn:

- Administratieve vereenvoudiging, zowel voor de bevoegde administratie (die niet meer individueel met elke landbouwer een beheerovereenkomst dient af te sluiten) als voor de (agro-beheers)groep die momenteel vier contracten dient op te maken.
- Waarschijnlijk een hogere participatie aan agromilieumaatregelen aangezien de effectieve uitvoering van een maatregel op het terrein een landbouwer ervan kan weerhouden om agromilieumaatregelen af te sluiten. Indien hij het werk zelf niet meer dient te doen, kan dit betekenen dat meer KLE of percelen natuurlijker of landschappelijker beheerd zullen worden.
- Hiermee gepaard gaand: een beter resultaat, een groter maatschappelijk draagvlak, etc.
- Meer afstemming, meer gebiedsgerichte werking

Alle bevroegde instanties vinden een gebiedsvisie van groot belang. Er wordt voor gepleit duidelijkheid te scheppen over welke instrumenten in welke gebieden kunnen worden ingezet. De gebiedsvisies moeten in samenspraak opgemaakt worden. Beheergebieden voor agromilieumaatregelen moeten op basis van goede wetenschappelijke criteria vastgelegd worden, maar er moet ook ruimte zijn voor de nodige flexibiliteit. Soms zijn er immers landbouwers geïnteresseerd in weide- of akkervogelbeheer, maar is hun gebied niet afgebakend als beheergebied, terwijl deze soorten wel in het gebied aanwezig zijn (maar bv. niet opgenomen zijn in de telgegevens omdat er bv. geen vrijwilligers waren in dit gebied). Die flexibiliteit kan ingevuld worden door een expertenoordeel van een bedrijfsplanner of andere expert. Indien hij/zij oordeelt dat een maatregel in een bepaald gebied toch opportuun is, zou deze moeten kunnen afgesloten worden. De bedrijfsplanners spelen volgens de bevroegde instanties een zeer belangrijke rol in het meer gebiedsgericht toepassen van agromilieumaatregelen.

Tevens werden enkele praktische aanbevelingen gedaan rond bestaande agromilieumaatregelen bv. naar vergoeding, gebruikte mengsels, doelstellingen, voorwaarden, etc. Deze aanbevelingen zullen in het eindrapport van SOLABIO uitgebreid worden beschreven. Daarnaast werden door de bevroegde instanties ook enkele meer algemene aanbevelingen gedaan:

- meer zekerheid over de continuïteit van de regelingen
- proefprojecten laten evolueren tot nieuwe agromilieumaatregelen, bv. de SOLABIO-proeven (duo- en trioranden, randen met beperkte breedte, pollen- en nectarranden, mantelzomen) en kortetoomloophout.
- opnieuw mogelijk maken van supplementen op beheervergoedingen
- nieuwe types agromilieumaatregelen rond erfgoed en toerisme en recreatie
- meer flexibiliteit in de agromilieumaatregelen, bv. SMS sturen naar landbouwers als ze maaidatum mogen aanpassen in functie van de weersverwachting
- omkeerbaarheid van agromilieumaatregelen bij inconsequent of discontinu beleid van de overheid (zie eerder).

Afstemming met randvoorwaarden, controles en aangifte in de eenmalige perceelsregistratie (EPR) - verduidelijken van de regelgeving naar organiserende instanties

De meerderheid van de bevroegde instanties ondervindt ook problemen met randvoorwaarden, controles en aangiften of heeft onvoldoende kennis over de MTR-wetgeving of de regelgeving m.b.t. agromilieumaatregelen:

- De controles worden over het algemeen als strikt ervaren. Sommige instanties vragen zich ook af waar de controleur de grens trekt tussen 'natuur' en 'onkruid' en of hoe de relatie is met de naleving van de randvoorwaarden. Andere instanties hebben er ook geen idee van hoe de

controles juist aangepakt worden. Het is wenselijk dat hierover duidelijker gecommuniceerd wordt met de organiserende instanties.

- Het is volgens sommige instanties onduidelijk hoe landbouwers een proef- of demoperceel (bv. bloemenrand) moet aangeven in de perceelsaangifte. Sommige landbouwers ondervinden immers problemen door een (onbewuste) foutieve aangifte. Enkele instanties pleiten voor het invoeren van een specifieke code voor proef- en demopercelen of voor het verduidelijken van hoe dit moet worden aangegeven.
- Percelen waarop een gebruiksovereenkomst worden soms aangegeven door landbouwers waar deze instantie (bv. W&Z, Natuurpunt, PIDPA) geen contract mee heeft omdat ze onderhands worden doorgegeven. Dit wordt in de meeste gevallen duidelijk bij de perceelsaangifte omdat deze percelen door beiden (landbouwer en instantie) worden aangegeven, maar dit is niet steeds het geval. Gezien de privacywetgeving is dit echter niet mogelijk. Hetzelfde doet zich voor in het kader van agromilieumaatregelen en aanvragen vergoeding natuur. De bevroegde instanties geven aan niet steeds te weten of landbouwers op hun terreinen deze vergoedingen aanvragen. In enkele gevallen heeft dit ook al tot problemen geleid.
- Het is onduidelijk of een landbouwer op zijn proef- of demopercelen zijn toeslagrechten kan activeren. De bevroegde instanties raadden de landbouwers meestal af om dit te doen indien ze voldoende grond hebben. Het is wenselijk dat hierover duidelijk gecommuniceerd wordt met de organiserende instanties.

Er wordt aanbevolen de juridische knelpunten uit te klaren en de toelichtingsnota's van de verzamelaanvraag en de randvoorwaarden op een aantal punten te verduidelijken. Eventueel kan een aparte code opgenomen worden voor proefpercelen.

Gebrekkige kennis over staatssteun en de minimis

Een aantal instanties geeft aan onvoldoende op de hoogte te zijn van de Europese regelgeving i.v.m. staatssteun en de minimis. Ze hebben zelf enorm veel vragen hierover en weten niet bij wie ze hiervoor terecht kunnen. Een informatievergadering, een draaiboek "hoe steun aanmelden bij Europa" of het werken met een catalogus van groene en blauwe diensten kan dit probleem verhelpen.

Langetermijnvisie op inrichting en beheer

Een langetermijnvisie op inrichting van gebieden is wenselijk. Deze visie dient integraal en gebiedsgericht te zijn en bij voorkeur samen met alle betrokken actoren te worden opgemaakt. Door het langetermijnperspectief wordt een continu beleid door de overheid mogelijk gemaakt. Momenteel hebben de landbouwers slechts voor 5 jaar zekerheid (duurtijd beheerovereenkomst) en is het niet zeker dat de maatregel in de volgende programmaperiode opnieuw wordt opgenomen. Door een visie op lange termijn te voorzien zullen landbouwers misschien vlugger geneigd zijn ook bijkomende investeringen te doen voor agrarisch natuurbeheer. Uit de interviews bleek ook dat met de continuering ook de fierheid, de betrokkenheid en dus de verantwoordelijkheidszin van de landbouwer over zijn werk groeit.

Aan de gebiedsvisies moeten echter ook onderhoudsvisies gekoppeld worden. Dit wordt momenteel te vaak vergeten. Na een landinrichting, ruilverkaveling, etc. komt het beheer komt vaak bij de gemeentebesturen terecht die onvoldoende middelen hebben om dit beheer uit te voeren. Financiering van regulier onderhoud zou beter voorzien moeten worden, sommige instanties denken bv. aan een speciaal fonds. Tevens moet duidelijk afgewogen worden welke instrumenten in welke

gebieden ingezet kunnen worden. Een evaluatie van de beheerinstrumenten in het agrarisch gebied dringt zich op.

Ruimte om te experimenteren

De meeste instanties vinden dat voldoende ruimte moet zijn om te experimenteren. Hiermee wordt zowel bedoeld dat het mogelijk moet zijn om nieuwe pakketten uit te testen als dat een landbouwer de mogelijkheid zou moeten hebben om eens een jaar een bestaand pakket uit te testen. Er moet tijd geboden worden om de pakketten te laten doorsijpelen.

Uit de interviews blijkt heel sterk dat landbouwers vlugger bereid zijn deel te nemen zodra ze een maatregel in de praktijk hebben gezien. Het opzetten van voorbeeldboerderijen waar enkele (relevante) beheersituaties worden aangelegd, zou mogelijk de participatiegraad kunnen versterken.

Er moet eveneens ruimte zijn om te experimenteren met alternatieve financieringsmechanismen. Ook hier dient er een aanspreekpunt te zijn voor mogelijke juridische gevolgen en oplossingen. Bij het B.akkerbrood heeft men immers lang gezocht naar een oplossing voor de verhandeling van het graan tussen de landbouwer, het Regionaal Landschap en de maalterij.

Persoonlijke begeleiding en advies

Wat eveneens zeer sterk in de interviews naar voren kwam is de persoonlijke begeleiding en advies aan landbouwers. Bijna elke instantie vindt het systeem van bedrijfsplanners zeer goed. Momenteel is er echter slechts één bedrijfsplanner per regionaal landschap actief. Een aantal instanties vinden dat een uitbreiding van het aantal bedrijfsplanners wenselijk is of dat hun aantal beter gespreid moet zijn over de regionale landschappen. Bovendien zou de rol van de bedrijfsplanner nog kunnen verbreden: meer feedback aan landbouwers, meer advies, meer begeleiding op het terrein, etc.

Communicatie

Er is er nog vrij veel onwetendheid of gebrekkige kennis, bv. op juridisch vlak, zowel bij landbouwers als bij aanbieders van groene en/of blauwe diensten. De problemen die hiermee verband houden zijn dan ook vrij makkelijk op te lossen door een goede en duidelijke communicatie op maat van de doelgroepen. Het organiseren van een informatiesessie, het verspreiden van een folder, etc. kan dit knelpunt verhelpen.

Op vlak van communicatie werden ook nog volgende aanbevelingen gedaan:

- gerichte communicatie naar loonwerkers zodat zij op de hoogte zijn van de voorwaarden van de agromilieumaatregelen
- een positievere communicatie over vergoedingen: niet forfaitair per ha, maar naargelang het beheerwerk dat erin gestoken wordt, het spreken van beheervergoedingen in plaats van schadeclaims, etc.
- communicatie naar landbouwers over de agromilieumaatregelen dient te vertrekken vanuit de landbouwpraktijk in plaats van enkel vanuit de soort, een landbouwer heeft er immers meer aan te weten wat hij juist moet doen dan te weten welke soort daar wel bij vaart.
- aandacht voor feedback naar landbouwers: terugkoppelen van monitoringsresultaten. Eventueel kan dit ook in groep gebeuren, zodanig dat kennis uitgewisseld wordt. In Nederland is onderzoek uitgevoerd naar het 'sturen van opzij'-principe. Uit het onderzoek blijkt dat het geven van feedback en benchmarking van bedrijven ten opzichte van elkaar (op vlak van agrarisch natuurbeheer) stimulerend kan werken (De Snoo, 2009).

- om te sensibiliseren is het nodig de boodschap voldoende vaak te herhalen.
- het tonen van maatregelen aan landbouwers blijkt zeer belangrijk te zijn om hem te motiveren. De bevroegde instanties merken echter wel dat het niet evident is de landbouwer van zijn bedrijf te krijgen naar een demo- of infodag. Inspirerende voorbeelden zouden andere instanties kunnen helpen.

6. Conclusies en beleidsaanbevelingen

De studie bestaat uit twee grote delen: een deel inventarisatie en een deel onderzoek naar stimulerende en belemmerende factoren die landbouwers kunnen doen beslissen om al dan niet groene en/of blauwe diensten te leveren.

Uit de inventarisatie kan geconcludeerd worden dat er al heel veel instanties initiatieven lopen hebben rond groene en/of blauwe diensten. In de studie werden de verschillende initiatieven onderverdeeld op drie manieren: naar doel, naar financiering en naar organisatievorm. Naar doel kunnen drie grote types onderscheiden worden. Een eerste type dienst zijn de groene diensten die gericht zijn op het behoud, de ontwikkeling en het beheer van natuur, landschap en open ruimte. Hieronder vallen diensten zoals soortenbescherming, (functionele) agrobiodiversiteit, (botanisch of natuurvriendelijk) beheer van percelen en aanplantings-, onderhouds- en beheerwerken. Een tweede type dienst zijn de groenblauwe diensten die gericht zijn op het behoud, de ontwikkeling en het beheer van natuur, landschap, open ruimte en waterkwaliteit en –kwantiteit. Hieronder vallen diensten zoals het aanplanten en beheren van kleine landschapselementen, perceelrandenbeheer en erosiebestrijding. Een derde type dienst zijn de blauwe diensten die gericht zijn op het verbeteren van de waterkwaliteit en –kwantiteit en afvalwaterbehandeling. Voor de meeste groepen bestaan reeds één of enkele agromilieumaatregelen. Daarnaast werd ook enkele maatschappelijke diensten aangegeven. Dit kunnen niet onder groene en/of blauwe diensten onderverdeeld worden, maar zijn blijkbaar toch zeer belangrijk om ingang te vinden in de groene en/of blauwe dienstverlening. Tevens werden in de inventarisatie enkele ondersteunende initiatieven opgenomen. Ook deze werden in de studie opgenomen omdat uit de interviews bleek dat deze een zeer belangrijke stimulerende factor kunnen zijn. Uit de inventarisatie bleek vooral dat de vergoeding die iemand kan krijgen voor het leveren van eenzelfde dienst soms sterk kan verschillen.

Voor het tweede deel van de studie werden 10 instanties geselecteerd die meer in detail werden onderzocht. Dit gebeurde aan de hand van experteninterviews. Uit de bevraging blijkt dat groene en/of blauwe diensten een belangrijk deel van de werking uitmaakt van de verschillende instanties. De motivatie van de verschillende instanties om met landbouwers samen te werken, blijkt vooral lokale draagvlakverbreding te zijn.

In de interviews werd eveneens gepeild naar de verwachtingen van het samenwerken met landbouwers. Bij gebruiksovereenkomsten blijkt de vraag van landbouwers groter te zijn dan het aanbod aan terreinen. Bij experimentele projecten is de deelnamegraad evenredig met de inpasbaarheid van wat gevraagd wordt. Projecten rond landschapsbeheer blijken al goed ingeburgerd te zijn, de deelnamebereidheid is vrij groot. Bij agro-aanname werden de verwachtingen overtroffen. Enkele belangrijke kanttekeningen die geplaatst moeten worden bij de vraag rond de deelnamebereidheid, is dat er budgetbeperkingen zijn, er reeds een positieve selectie van mogelijk geïnteresseerde landbouwers gebeurt door de bedrijfsplanners, landbouwers bereid kunnen zijn deel te nemen, maar niet in de mogelijkheid vertoeven en ten laatste dat het leveren van groene en/of blauwe diensten een niche is en moet blijven.

De bevroegde instanties gebruiken verschillende kanalen om landbouwers te vinden die de groene en/of blauwe dienst willen leveren. Bij gebruiksovereenkomsten gaat de eerste keuze naar de zittende

of onteigende landbouwer. Bij andere initiatieven wordt vooral gewerkt via de bedrijfsplanner of de landbouworganisaties. Het olievlekeffect tussen landbouwers onderling blijkt zeer belangrijk te zijn.

Het ondernemingstype blijkt volgens de bevroegde instanties ook weinig effect te hebben. Toch worden door enkele instanties een aantal tendensen vastgesteld: weinig gemechaniseerde bedrijven, bedrijven met contractteelt of zeer intensieve teelten en bedrijven met een grote mestdruk blijken minder bereid tot deelnemen dan de familiale bedrijven met een goede arbeidsorganisatie. Een onderscheid naar leeftijd en educatieniveau blijkt ook moeilijk te maken. De houding van de individuele landbouwer is volgens de instanties doorslaggevend.

Alle instanties benoemden bovendien rentabiliteit als stimulerende factor. Andere stimulerende factoren die door de meerderheid van de instanties werden benoemd zijn: de niet-geldelijke factoren, de goede inpasbaarheid in de bedrijfsvoering, kennis en communicatie, zichtbaarheid van het resultaat en sociale aspecten en samenwerking. Als meest belemmerende factoren worden problemen met de regelgeving genoemd, gevolgd door rentabiliteit en inpasbaarheid in de bedrijfsvoering. Beleid en sociale aspecten en samenwerking worden ook door de meerderheid van de bevroegde instanties ervaren als belemmerende factoren.

Ten laatste werden ook enkele procesmatige en organisatorische aspecten onderzocht. Hieruit kunnen weinig algemene conclusies getrokken worden aangezien de procesmatige en organisatorische aspecten sterk uiteenlopend zijn en sterk afhankelijk van het initiatief, de instantie en de financieringsvoorwaarden. Een algemene conclusie is dus dat er een grote versnippering is. Tevens waren alle instanties het er ook over eens dat een gebiedsvisie en een goede lokale trekker zeer belangrijk zijn.

In de studie zijn heel wat praktische en juridische knelpunten aangehaald door de verschillende instanties. Gezien het tijdsbestek van de studie was het onmogelijk na te gaan in hoeverre zich hier een juridisch probleem stelt of eerder een communicatieprobleem. Een eerste aanbeveling kan dan ook zijn dat de verschillende problemen nog eens van nabij onderzocht moeten worden.

Op vlak van wetgeving en beleid werden heel wat (kleine) knelpunten aangehaald. Een tweede aanbeveling is dat er nood is aan meer samenwerking en afstemming tussen verschillende overheidsdiensten op vlak van wetgeving en beleid. Specifiek voor het beleidsdomein landbouw is afstemming nodig met de randvoorwaarden, de controle en de aangifte in de eenmalige perceelsregistratie. Inzake aangifte van percelen kan gedacht worden aan een specifieke code voor proefvelden. Op vlak van communicatie kan de toelichtingsnota's (bv. bij de verzamelaanvraag of rond de randvoorwaarden) duidelijkheid brengen over hoe men percelen dient aan te geven, of het mogelijk is toeslagrechten op deze proefpercelen te activeren, edm. Tevens bleek dat er bij instanties die samenwerken met landbouwers ook vaak een gebrek aan kennis over de landbouwwetgeving. Door het organiseren van een infosessie kan dit knelpunt verholpen worden.

Algemeen blijkt er een groot tekort aan kennis over de staatssteunregeling en de de minimisregeling. Om dit knelpunt op te lossen kan een informatiesessie georganiseerd worden of een draaiboek worden opgemaakt over hoe de aanmelding dient te verlopen. Binnen de landbouwadministratie kan een aanspreekpunt voorzien worden die de vragen van aanbieders van groene en/of blauwe diensten kan beantwoorden.

Voor het systeem van de agromilieumaatregelen werden eveneens enkele aanbevelingen gedaan: heel wat instanties zien wel iets in een catalogus-systeem of in trapsgewijze beheerovereenkomsten. Tevens dient er voldoende duidelijkheid te zijn rond beheergebieden, maar zouden deze beperkt flexibel moeten zijn. Een derde aanbeveling betreft het samen, in overleg opmaken van maatregelen. Hierdoor zou de inpasbaarheid in de bedrijfsvoering beter gegarandeerd kunnen worden en kan al proactief nagedacht worden over kleine praktische problemen die zich kunnen voordoen. Initiatieven die dergelijke praktische problemen kunnen wegwerken zouden ondersteund moeten worden. Een vierde aanbeveling betreft de afsluiting van beheerovereenkomsten in groep. Dit zou de deelnamebereidheid kunnen verhogen.

Groene en/of blauwe diensten zouden meer gebiedsgericht moeten ingezet worden. De gebiedsvisies zouden in overleg met alle betrokken actoren opgemaakt moeten worden en aan de opmaak van het gebiedsplan dient een langetermijnvisie voor beheer te worden gekoppeld. Voor het beheer moeten passende beleidsinstrumenten ingezet worden.

Er is ruimte nodig om te experimenteren met groene en/of blauwe diensten en alternatieve financiering hiervoor. Het zou mogelijk moeten zijn een agromilieumaatregel eens uit te testen.

Tevens is er vanuit de instanties vraag naar meer persoonlijke begeleiding en advies. Er moet meer ingezet worden op bedrijfsplanners en hun rol moet worden vergroot.

Een voorlaatste aanbeveling betreft het verbeteren van de communicatie. Er is nood aan meer communicatie op maat van de verschillende doelgroepen (landbouwers, aanbieders van diensten, maar ook loonwerkers). Communicatie moet positief zijn en moet voldoende herhaald worden. Om landbouwers te overtuigen dient de communicatie over de maatregel zelf zich vooral te focussen op de landbouwpraktijk in plaats van op de natuurdoelstelling. Dit spreekt de landbouwers meer aan. Bovendien moet er aandacht gaan naar feedback naar landbouwers in verband met de monitoringsresultaten van de maatregelen.

Een laatste aanbeveling betreft het tonen of demonstreren van maatregelen. Landbouwers zijn blijkbaar meer geneigd in te stappen als ze de maatregel eens op het terrein gezien hebben bij een collega-landbouwer of in een demonstratie- of proefproject. Het kan wenselijk zijn om per provincie en per landbouwstreek een voorbeeldboerderij op te zetten.

Literatuurlijst

Danckaert S., Carels K. (2009). Blauwe diensten door de Vlaamse land- en tuinbouw. Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

De Snoo G., Lokhorst A.M., van Dijk J., Noordijk J., Musters K. (2009) Does knowledge of environmental performance change farmers' behaviour? Universiteit Leiden, Leiden.

D'Haene K., Laurijssens G., Van Gils B., De Blust G., Turkelboom F. (2010) Agrobiodiversiteit. Een steunpilaar voor de 3de generatie agromilieumaatregelen? INBO en ILVO in opdracht van Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

Maertens E. (2010). Agromilieumaatregelen: hoe denken landbouwers erover? Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

Mettepenningen E. (2010) Publieke diensten van landbouw – de markt als vergoedingsmechanisme. Presentatie. Vakgroep landbouweconomie, Universiteit Gent, Gent.

van Alebeek F.A.N., Hoorweg M.J., Spruijt-Verkerke J., Kommers M.A.W. & Janssens S.R.M. (2004) Quick scan kritische succesfactoren voor de inpassing van biodiversiteit op agrarische bedrijven, Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V. In opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Lelystad.

Van Huylenbroeck G. & Slangen H. (2003) Nieuwe institutionele arrangementen in het landelijke gebied. Tijdschrift voor Sociaalwetenschappelijk onderzoek in de Landbouw (TSL) 18(2): 107-121.

Van Steertegem (eindred.) (2010) MIRA Indicatorenrapport 2010. Milieurapport Vlaanderen. Vlaamse Milieumaatschappij.

Van Zeebroeck M., Maertens E. (2010). Programma voor Plattelandsontwikkeling Vlaanderen 2007-2013, Jaarverslag 2009. Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

www.kennisakker.nl

Lijst van tabellen

Tabel 1: onderscheid goederen en diensten volgens de economische theorie	3
Tabel 2: overzicht van het aantal bevraagde instanties en contactpersonen	5
Tabel 3: respons per instantie	6
Tabel 4: overzicht van soorten diensten naar doelstelling	7
Tabel 5: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van soortenbescherming	7
Tabel 6: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van (functionele) agrobiodiversiteit	9
Tabel 7: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van (botanisch) beheer van percelen	10
Tabel 8: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van landschapsbeheer	11
Tabel 9: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van kleine landschapselementen	12
Tabel 10: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van perceelrandenbeheer	14
Tabel 11: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van erosiebestrijding	15
Tabel 12: overzicht van dienstverlening door landbouwers op vlak van water	16
Tabel 13: overzicht maatschappelijke dienstverlening door landbouwers	17
Tabel 14: indeling groene en blauwe dienstverlening op basis van financieringsbron	18
Tabel 15: indeling groene en blauwe dienstverlening op basis van organisatievorm	20
Tabel 16: geselecteerde instanties, respondenten en cases	21
Tabel 17: overzicht stimulerende en belemmerende factoren	23
Tabel 18: soorten geleverde diensten	25
Tabel 19: percentage instanties dat de stimulerende en belemmerende factoren benoemt	32

Afkortingenlijst

ABG	Agro-beheersgroep
ADLO	Afdeling Duurzame Landbouwontwikkeling
AKV	Akkervogels
ANB	Afdeling voor Natuur en Bos
BO	Beheerovereenkomst
EFRO	Europees fonds voor regionale ontwikkeling
ELFPO	Europees landbouwfonds voor plattelandsontwikkeling
EPR	Eenmalige perceelsregistratie
GOG KBR	Gecontroleerd overstromingsgebied Kruikeke-Bazel-Rupelmonde
ILVO	Instituut voor Landbouw- en VisserijOnderzoek
INBO	Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek
LEADER	Liaison Entre Actions de Développement de l' Economie Rurale
LISRO	Limburgs Steunpunt Rurale Ontwikkeling
LNE	Leefmilieu, Natuur en Energie
PDPO	ProgrammeringsDocument PlattelandsOntwikkeling
PIDPA	Provinciale en Intercommunale Drinkwatermaatschappij der Provincie Antwerpen
PROCLAM	Provinciaal Centrum voor Landbouw en Milieu
RL	Regionaal Landschap
SOLABIO	Soorten en landschappen als dragers voor biodiversiteit
SVL	Samenwerking Voor het Agrarisch Landschap
UNIZO	Unie van Zelfstandige Ondernemers
VELT	Vereniging voor Ecologisch Leven en Tuinieren.
VLM	Vlaamse LandMaatschappij
VMM	Vlaamse MilieuMaatschappij
VMW	Vlaamse Maatschappij voor Watervoorziening
VOKA	Vlaams netwerk van ondernemingen
VVP	Vereniging van Vlaamse Provincies
VVSG	Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten
WV	Weidevogels
W&Z	Waterwegen en Zeekanaal

Bijlage 1 : e-mail met vraag tot deelname aan de enquête

Geachte heer, geachte mevrouw,

Graag doen we een beroep op uw medewerking in verband met een geplande studie over dienstverlening door landbouwers op het vlak van natuur- en waterbeheer.

De Vlaamse landbouw wordt steeds meer multifunctioneel. Momenteel verlenen landbouwers al heel wat diensten op vlak van natuur- en waterbeheer. Deze diensten worden echter, om tal van redenen, niet gecommuniceerd naar het brede publiek. Enkele voorbeelden zijn bekend omdat het gaat om grotere projecten, maar er bestaat geen volledige inventaris van de dienstverlening door landbouwers in Vlaanderen. Nochtans zijn ook kleinschalige, lokale en private initiatieven van groot belang voor het draagvlak tussen landbouw, natuur, landschap, water en milieu.

Het Departement Landbouw en Visserij van de Vlaamse overheid wenst deze tendens op te volgen en voert daarom een studie uit naar dienstverlening door landbouwers. We wensen daarom in eerste instantie een overzicht te maken van opstartende, lopende of afgesloten publieke, private of publiekprivate initiatieven hieromtrent. Zowel grootschalige als zeer kleinschalige lokale initiatieven zijn interessant, alsook private initiatieven. We geven hierbij enkele voorbeelden:

- De watering De Dommelvallei spoort landbouwers aan om beekranden aan te leggen in aaneengesloten gehelen zodat dit meer effect heeft op waterkwaliteit en biodiversiteit
- De paters van Westvleteren verpachten landbouwgronden onder specifieke bemestingsvoorwaarden zodat ze geen problemen krijgen met de vergisting van hun bier (nitraat in grondwater)
- De gemeente Pepingen laat gemeentelijke berm en maaien door landbouwers
- Natuurpunt geeft heel wat terreinen in beheer bij landbouwers onder specifieke voorwaarden
- De provincie West-Vlaanderen laat kanaalbermen begrazen door schapen (herderen)
- Het regionaal landschap Meetjesland heeft een project rond 'bezig bij boeren'

Door bestaande initiatieven onder de aandacht te brengen, kunnen andere (groepen van) landbouwers of actoren aangezet worden om ook initiatieven op te zetten die het draagvlak tussen landbouw enerzijds en natuur, landschap, water en milieu anderzijds vergroten. Door het onderzoeken van bestaande initiatieven kunnen we eveneens enkele factoren afleiden die mede het succes van het initiatief bepaald hebben en kunnen we nieuwe initiatiefnemers behoeden voor de valkuilen.

In eerste instantie hebben we daarvoor een **inventaris nodig van initiatieven waarbij samengewerkt wordt met landbouwers op vlak van natuur-, landschaps-, water- of milieubeheer of demonstratieprojecten of educatie in dit kader**. Hiervoor vragen we uw hulp. Ook binnen uw organisatie bestaan wellicht initiatieven waarbij samengewerkt wordt met landbouwers of misschien kent u initiatieven. Het Departement Landbouw en Visserij zou graag zicht krijgen op alle inspanningen die dankzij alle verschillende organisaties bijdragen tot meer samenwerking tussen de landbouw en de natuur- en watersector. Meer bepaald vragen we u concrete initiatieven op te sommen, indien mogelijk een contactpersoon op te geven of een webadres waar we bijkomende informatie over het initiatief kunnen terugvinden. Deze initiatieven mogen afgesloten, lopend of in de opstartfase zijn. Bovendien hadden we ook graag geweten of de landbouwers vergoed worden/werden en zo ja, op welke manier. Als bijlage vindt u een **sjabloon** waarin u de initiatieven die u kent, kunt invullen. U kunt eventueel ook bijkomende informatie buiten de tabel meesturen met uw antwoord. Per project slaat u een nieuw sjabloon op, bij voorkeur onder de naam "[titel project].doc". In de bijlage vindt u eveneens enkele voorbeelden van ingevulde sjablonen. Indien u twijfelt of een project past binnen onze vraag, raden we u aan dit toch te doen.

In de tweede fase van de studie wensen we enkele initiatieven meer in detail te onderzoeken. Dit zal gebeuren aan de hand van **interviews**. In deze interviews is het de bedoeling in de diepte te graven: hoe is de samenwerking ontstaan, wat zijn de wederzijdse rechten en plichten, wordt er vergoed en zo ja, van waar komen de fondsen, hoeveel landbouwers nemen deel, waarom nemen ze deel, hoe is het proces verlopen, waar liep het mank, hoeveel tijd heeft het geveerd, hoe heeft men landbouwers kunnen overtuigen om deel te nemen, welke meerwaarde ervaart de landbouwer met deze dienst, etc.

Uit de interviews moet blijken wat de kritieke succes- en faalfactoren zijn voor dergelijke initiatieven. U kunt in de sjabloon ook aangeven of u wenst mee te werken aan deze tweede fase of niet. Uit de studie zullen enkele aanbevelingen voor het beleid worden geformuleerd.

Mogen we u ook vragen deze enquête naar alle mogelijk relevante diensten binnen uw organisatie, lokale afdelingen of andere belanghebbenden door te sturen? De bevraging werd momenteel al verstuurd aan de koepelorganisaties van waterbeheerders, natuurverenigingen, landbouworganisaties en naar provincies, gemeentelijke milieudiensten, regionale landschappen, plaatselijke groepen van LEADER-projecten, INTERREG-secretariaten, bedrijfsplanners, proefcentra, ANB, VMM, INBO, ILVO, VLM, Havenbedrijf Gent en Havenbedrijf Antwerpen, UNIZO en VOKA.

Zou u uw antwoorden uiterlijk **op 30 juni 2010** kunnen terugsturen? Uw medewerking wordt sterk gewaardeerd. U zult duidelijk als bron in de studie worden opgenomen. Alvast bedankt voor uw medewerking.

Bijlage 2: invulfiche e-mailenquête

1. <u>Titel</u>	
2. <u>Beschrijving & doelstelling</u> <i>Geef hier een korte, inhoudelijke beschrijving van het project / initiatief en de doelstelling ervan. Eventueel kan u hier al kort enkele knelpunten aanhalen die u ervaarde i.v.m. het samenwerken met landbouwers en hoe deze werden opgelost.</i>	
3. <u>Partners</u> <i>Geef hier kort aan wie de verschillende partners zijn. Graag een aanduiding van het aantal landbouwers dat meewerkt / deelneemt.</i>	
4. <u>Karakteristieken</u>	
Financieringsbron	<i>(bv. Interreg, beheersovereenkomsten, LEADER, ESF, LIFE, private middelen, gemeentelijke / provinciale subsidie, eigen middelen vzw, etc.)</i>
Looptijd	<i>(bv. 2008-2011)</i>
Fase	
Reden gestopt	<i>Vul hier de reden in waarom project / initiatief werd stopgezet.</i>
Type vergoeding aan landbouwer indien van toepassing	<i>(bv. beheerovereenkomsten, aanbesteding, gemeentelijke subsidie, label, voordeel in nature (bv. gronden ter beschikking))</i>
5. <u>Contactgegevens i.v.m. project /initiatief</u>	
Organisatie/dienst	
Contactpersoon	
Telefoon	Email
Website	
6. <u>Vervolg</u>	
☐ Ik wens mee te werken aan het vervolg van de studie ☐ Ik vermoed dat de projectcoördinator bereid is mee te werken aan het vervolg van de studie ☐ Ik voeg m.b.t. dit initiatief nog nuttige documenten in bijlage toe.	
Naam document:	

Bijlage 3: vragenlijst interview

Naam persoon	
Organisatie	
Project	
Korte historiek van het project (ontstaan, redenen, specifieke vraag)	
In welke regio wordt het project uitgevoerd? Is er een specifiek beheergebied afgebakend voor de groenblauwe dienst?	
Welke groenblauwe diensten leveren de landbouwers? (wat moeten de landbouwers specifiek doen?)	
Hoe verhouden de groenblauwe diensten door landbouwers zich tot de rest van het project / initiatief?	
Wat was motivatie om met landbouwers samen te werken in het project / initiatief?	
Wat waren de verwachtingen van het samenwerken met de landbouwers? Werden deze ingelost? Waarom wel /niet? Is vraag en aanbod op elkaar afgestemd of is er een gat?	
Hoe werden de landbouwers gecontacteerd (manier van contacteren - infoblad, rechtstreeks bv. via bedrijfsplanners)? Werden de landbouwers actief gecontacteerd, hoe werden deze geselecteerd? / Hebben er zich spontaan aangemeld? Waren de landbouwers makkelijk te overtuigen? Waarom wel /niet? Hoe was hun houding (open, kritisch)?	
Ondernemingstypes. Zijn de motieven die de landbouwers hebben om zich in te zetten voor groenblauwe diensten afhankelijk van het type landbouwer / bedrijf? Wat is de verdeling van het aantal deelnemende landbouwbedrijven over de verschillende types bedrijven (varkens, groenten, melkvee, gemengd)? Wat is de verdeling van het aantal deelnemende landbouwbedrijven volgens leeftijd?	
Stimulerende factoren. Wat zijn de factoren waardoor landbouwers zich gestimuleerd voelen om zich in te zetten voor het project / initiatief? Hoe / waarmee heb je landbouwers kunnen overtuigen?	
Belemmerende factoren. Wat zijn de factoren die ondernemers ervan weerhouden om zich in te zetten voor groenblauwe diensten? Waarom waren sommige landbouwers niet bereid om deel te nemen?	
Prioritisering kritische succesfactoren. Op welke kritische succesfactoren moet men zich richten bij de ontwikkeling van nieuwe groenblauwe diensten en waarom? Welke zijn voorwaarden voor een duurzame samenwerking? (max. 3 noemen)	
1.	
2.	
3.	
Stel dat het project / initiatief zou leiden tot een nieuw instrument (nieuwe of aangepaste beheerovereenkomst), aan welke (algemene) eisen moet het instrument voldoen om een bijdrage te kunnen leveren?	
Hoe ervaart u het belang van een duidelijke gebiedsvisie in dit alles?	

Hoe ervaart u het belang van een projectleider in dit alles? Belang van een “trekker”? Welke factoren maken dat u het vertrouwen won van de landbouwers? Heeft trekker specifieke vaardigheden nodig om te communiceren met landbouwers? Werd hiervoor de hulp ingeroepen van een landbouworganisatie?
Is het project / initiatief vertaalbaar naar andere gebieden in Vlaanderen (opschalen)? Welke problemen zouden kunnen ontstaan?
Is er een vergoeding voor de dienst voorzien? Zo ja, hoe werd deze bepaald? Zo neen, waarom niet of welke andere voordelen hebben de landbouwers?
Hoe werd de financiering georganiseerd? Zijn er problemen geweest inzake staatssteun-regeling of bij het koppelen van subsidies?
Wat zijn de specifieke juridische en fiscale aspecten van de organisatievorm?
Is de groenblauwe dienst nog aangepast na overleg met de landbouwer, zodat het bv. beter inpasbaar is in de bedrijfsvoering van de landbouwer? Heeft landbouwer nog inspraak gehad in de maatregel die hij diende te nemen of was het ‘te nemen of te laten’? Was er onderhandelingsruimte? Hoe vroeg werden de landbouwers in het project betrokken (bij visieopmaak, planvorming of enkel bij uitvoering)?
Werd er tussentijds bijgestuurd (om de kwaliteit of de inpasbaarheid te verhogen)?
Welke gevolgen zijn er voor de landbouwer als hij de voorwaarden niet nakomt? Is er een vorm van monitoring voorzien?
Zijn de deelnemende landbouwers ooit samengebracht? Heeft dit tot een nieuwe wind in het project geleid? Hebben ze van elkaar geleerd?
Zien landbouwers hun rol in het bereiken van de doelstelling van het project?
Waren er problemen met specifieke sectorale wetgeving (RO, vergunningen, natuur, regelgeving beheerovereenkomsten, economische wetgeving, etc.) voor de uitvoering van het project?
Is er in het projectgebied een onteigening geweest? Zo ja, zijn de onteigende landbouwers dezelfde als degene die nu wensen mee te werken aan de groenblauwe diensten of zijn dit andere landbouwers?
Welke aanbevelingen hebt u naar het landbouwbeleid toe inzake groenblauwe diensten? Of in welke zin zouden de huidige beheerpakketten aangepast moeten worden?

Bijlage 4: weblinks naar de verschillende cases

Instanties	Case(s)	Meer info
PROCLAM	Boeren beheren samen sloten tegen verdroging (demonstratieproject)	http://lv.vlaanderen.be/nlapps/docs/default.asp?id=1700 http://www.west-vlaanderen.be/kwaliteit/Leefomgeving/proclam/Pages/default.aspx
	Experimenten trioranden en pollen- en nectarranden (ikv SOLABIO)	http://www.west-vlaanderen.be/kwaliteit/Leefomgeving/proclam/bacterievuur/Documents/Solabio%20Proclam.pdf http://www.west-vlaanderen.be/kwaliteit/Leefomgeving/proclam/Pages/default.aspx http://www.solabio.org
	VerkoHt! Korte Omloophout voor biodiversiteit in het landbouwlandschap	http://lv.vlaanderen.be/nlapps/docs/default.asp?id=1701 http://www.inbo.be/content/page.asp?pid=DUU_BOS_energiehout_VerKOHt http://www.west-vlaanderen.be/kwaliteit/Leefomgeving/proclam/Pages/default.aspx
W&Z	Schapenbegrazing op de Scheldedijken	http://www.wenz.be/Ruimte_milieu/
	Weidevogelbeheer in het GOG Kruikeke-Bazel-Rupelmonde (KBR)	http://www.gogkbr.be http://www.ecokwadraat.be/Portals/4/ABG/presentatie%20ABG%20voor%20website.pdf
Dienst Landbouw en platteland Provincie Oost-Vlaanderen	Boeren bouwen aan het landschap (BOBOL)	http://www.agrarischlandschap.com/ http://www.oost-vlaanderen.be/public/economie_landbouw/landbouw/milieu/landschapsintegratie/bobol/index.cfm
	Natuurrijk Landbouwbeheer (fouragevelden, bloemrijke akkerranden)	http://www.oost-vlaanderen.be/public/economie_landbouw/landbouw/milieu/landschapsintegratie/landbouwbeheer/index.cfm
	Experimenten met randen met beperkte breedte (ikv SOLABIO)	http://www.oost-vlaanderen.be/public/economie_landbouw/landbouw/milieu/landschapsintegratie/solabio/index.cfm http://www.solabio.org
	Oeverrandenbeheer (SVAL vzw)	http://www.sval.be/
	Kenniscirkels erosie	http://www.oost-vlaanderen.be/public/wonen_milieu/milieu/bodem/kenniscirkels_erosie/index.cfm
PIDPA	Grondwaterkwaliteit in waterwingebieden	http://www.pidpa.be/nl/waterkwaliteit/milieubeleid.htm
VLM	SOLABIO (bloemenranden, akkervogelranden, weidevogelranden, beete banks, mantelzoomvegetaties)	http://www.vlm.be/algemeen/Projecten/detail/Pages/default.aspx?itemId=218&webId=56d32dc9-29d8-46c9-8224-467b784d49d8 http://www.solabio.org
Watering De Dommelvallei	Beekrandenproject	http://www.beekranden.be
Regionaal Landschap Haspengouw-Voeren	Voobeeldboerderijen – B. akkerbrood	http://www.rlh.be/project/project_02e.htm http://www.bakkerbrood.be
	Hagendorser (i.s.m. agro-aanneming)	http://www.rlh.be/project/project_01c.htm
	Educatie Cursus Leren Beheren (i.s.m. PROCLAM)	http://www.rlh.be/project/project_04p.htm http://www.west-vlaanderen.be/kwaliteit/Leefomgeving/proclam/thema's/natuurelandschap/Pages/default.aspx http://www.agrodiensten.be/hosting/agro/agro_aanneming.nsf
Agro-aanneming	Allerlei groene, blauwe en maatschappelijke diensten	http://www.ecokwadraat.be/AgrarischAannemingswerk/tabid/335/language/nl-NL/Default.aspx

Agro-beheersgroepen	De 6 actieve agro-beheersgroepen en de 15 opstartende	http://www.ecokwadraat.be/Agrobeheersgroepen/tabid/340/language/nl-NL/Default.aspx
Natuurpunt	Gebruiksovereenkomsten met landbouwers	http://www.natuurpunt.be/nl/natuurbehoud/natuurbeheer/gebruiksovereenkomst-inzet-landbouwers-voor-natuurbeheer_1953.aspx